

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASININ İDXAL-İXRAC
ƏMƏLİYYATLARINA TƏSİRLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI
MƏRHƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Fərəcova Ramilə İlyas

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **22** ____ -ci il

“KORONAVİRUS PANDEMİYASININ İDXAL-İXRAC
ƏMƏLİYYATLARINA TƏSİRLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI
MƏRHƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060408-Marketing

İxtisaslaşma: Logistika

Qrup: 316

Magistrant:

Fərəcova Ramilə İlyas qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., b/m. Muradova Hicran

Rafiq qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar

Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm Andı

Mən, Fərəcova Ramilə İlyas qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyasının idxal-ixrac əməliyyatlarına təsirləri və aradan qaldırılması mərhələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“KORONAVİRUS PANDEMİYASININ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINA TƏSİRLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI MƏRHƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Məlum olduğu kimi bütün dünyanı öz bəlası altına alan koronavirus infeksiyası öz təsirlərini demək olar ki, Azərbaycanda habelə, bütün dünyada müxtəlif sektorlara göstərmişdir; səhiyyə sektoru, nəqliyyat sektoru, bank sektoru, turizm sektoru və s. Bu baxımdan demək olar ki, virusun iqtisadi sektorda törətdiyi bütün mənfi hallar müasir dövrümüz üçün olduqca aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- a) İdxal-ixrac əməliyyatlarının nəzəri metodlarını müəyyənləşdirmək;
- b) COVID-19-un dünya iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirləri müəyyən etmək;
- c) COVID-19-un Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini müəyyənləşdirmək, onların aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur. Bu sahədə həyata keçirilən islahat və tədbirlər araşdırılaraq statistik göstəricilər arasında T testi, korrelyasiya, reqressiya metodlarını tətbiq edib islahatların nə dərəcədə uğurlu olduğunu aydınlaşdırılacaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası internet mənbələri, koronavirusla bağlı statistik məlumatlar, veb jurnalları, eləcə də yerli və xarici dillərdə yazılmış kitabların istifadəsidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Araşdırma zamanı heç bir məhdudiyyət aşkar edilməmişdir. Məhdudiyyətin olmaması mövzunun araşdırılması prosesinin səmərəliliyini artırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın əsas elmi yeniliyi müasir koronavirusun Azərbaycan və dünya iqtisadiyyatına təsiri, praktiki nəticəsi isə əldə edilən məlumatların ölkələrin iqtisadiyyatının pandemiyadan sonra yenidən dirçəldilməsinin tətbiqidir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqat işinin nəticələrinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr və təkliflər xüsusən pandemiyadan sonrakı dövrdə istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: koronavirus, iqtisadiyyat, idxal-ixrac, səhiyyə, sektor

EFFECTS OF CORONAVIRUS PANDEMIA ON IMPORT-EXPORT OPERATIONS AND STEPS OF ELIMINATION

SUMMARY

The actuality of the subject: As it is known, coronavirus infection, which affects the whole world, has affected almost all sectors of the world, including Azerbaijan; health sector, transport sector, banking sector, tourism sector, etc. From this point of view, it can be said that all the negative effects of the virus in the economic sector are very relevant for our time.

Purpose and tasks of the research: The main objectives of the study are:

- a) To determine the theoretical methods of import-export operations;
- b) to determine the impact of COVID-19 on the world economy;
- c) To determine the impact of COVID-19 on the economy of Azerbaijan, to identify ways to eliminate them.

Used research methods: Systematic approach, comparative analysis and synthesis methods will be used during the research. The reforms and measures implemented in this field will be examined and the success of the reforms will be clarified by applying T-test, correlation and regression methods among the statistical indicators.

The information base of the research: The research database is the use of Internet resources, coronavirus statistics, web journals, as well as books written in local and foreign languages.

Restrictions of research: No restrictions were found during the study. The absence of restrictions increases the effectiveness of the research process.

The novelty and practical results of investigation: The main scientific novelty of the research is the impact of modern coronavirus on the economy of Azerbaijan and the world, and the practical result is the application of the obtained data to revive the economy of the countries after the pandemic.

Scientific-practical significance of results: The importance of the results of the research is that the results and recommendations obtained can be used, especially in the post-pandemic period.

Keywords: coronavirus, economy, import-export, health, sector

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
İEO	İnkişaf Etməktə Olan

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA LOGİSTİK YANAŞMANIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	10
1.1. Logistikada idxal-ixrac əməliyyatlarının nəzəri metodları	10
1.2. Koronavirus pandemiyasının dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına göstərdiyi təsiri	12
1.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına COVID-19 pandemiyasının təsiri.....	16
II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ	20
2.1. COVID-19 pandemiyasının İE və İEO ölkələrdə idxal-ixrac əməliyyatlarına təsirinin təhlili	20
2.2. Pandemiyadan əvvəl və sonra idxal-ixrac əməliyyatlarının müqayisəli təhlili	27
III FƏSİL. PANDEMİYA DÖNƏMİNDƏ XARİCİ TİCARƏTDƏ YARANAN PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI ...	44
3.1. COVID-19 pandemiyası dövründə dünya ölkələrinə tətbiq edilən qadağaların yaratdığı problemlər	44
3.2. Nəqliyyat növləri üzrə yükdaşımalarda yaranan fasilələrin səbəbləri və aradan qaldırılması üsulları.....	52
3.3. Koronavirus pandemiyasında idxal-ixrac əməliyyatlarında mövcud problemlərin həlli yolları.....	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	67
ƏLAVƏLƏR	71
Cədvəllərin siyahısı	73
Diaqramların siyahısı	73
Şəkillərin siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Məlum olduğu kimi bütün dünyanı öz bəlası altına alan koronavirus infeksiyası öz təsirlərini demək olar ki, Azərbaycanda habelə, bütün dünyada müxtəlif sektorlara göstərmişdir; səhiyyə sektoru, nəqliyyat sektoru, bank sektoru, turizm sektoru və s. Bu baxımdan demək olar ki, virusun iqtisadi sektorda törətdiyi bütün mənfi hallar müasir dövrümüz üçün olduqca aktualdır.

Mövzunun araşdırılması zamanı biz əsas diqqəti koronavirus pandemiyasının dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsinə yönəldəcəyik. Mövzunun müasir səviyyədə işlənməsi tərəfimizdən olduqca vacib hesab edilir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Koronavirusun dünya iqtisadiyyatına təsirləri, törətdiyi çoxsaylı problemləri bir çox yerli və xarici tədqiqatçıların tədqiqat mövzusu olmuşdur: Əyyubov V.S., Hüseynova X.M., Məmmədov M.A., Əzizova R.A., İsmixanov H.S., Səmədov A.S., Burhan S.A., Corc D.İ., Henry A.A., Kerr O.J., Mandros L.M., Martin H.M., Morgan E.D., Canan İ.İ., Ceceli İ.L., Hasanali E.A., Ruhan C.K., Selma Y.S.

Koronavirus pandemiyasının dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiriylə bağlı bir sıra məqalə və jurnallar çap edilsə də, mövzuyla məğli yazılmış ədəbiyyatlar elə də çox deyil (Azərbaycan dilində). Bu səbəbdən araşdırma zamanı həm yerli, həm də xarici yazıçıların tədqiqat mövzularından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- a) İdxal-ixrac əməliyyatlarının nəzəri metodlarını müəyyənləşdirmək;
- b) COVID-19-un dünya iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirləri müəyyən etmək;
- c) COVID-19-un Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini müəyyənləşdirmək, onların aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- a) Logistikada idxal-ixrac əməliyyatlarının nəzəri metodlarını araşdırmaq;
- b) Koronavirus pandemiyasının dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirini araşdırmaq;
- c) Azərbaycan iqtisadiyyatına COVID-19 pandemiyasının təsirini araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın əsas obyektı dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatı, predmeti isə koronavirus pandemiyasının dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur. Bu sahədə həyata keçirilən islahat və tədbirlər araşdırılaraq statistik göstəricilər arasında T testi, korrelyasiya, reqressiya metodlarını tətbiq edib islahatların nə dərəcədə uğurlu olduğunu aydınlaşdırılacaqdır. Statistik metod vasitəsi ilə əvvəlki dövrlərdəki statistik məlumatlardan istifadə ediləcəkdir. Eyni zamanda konkret sosioloji tədqiqatlarda ən çox yayılmış və geniş istifadə olunan metodlardan biri olan sorğu metodunun anket və müsahibə metodlarından da istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası internet mənbələri, koronavirusla bağlı statistik məlumatlar, veb jurnalları, eləcə də yerli və xarici dillərdə yazılmış kitabların istifadəsidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Araşdırma zamanı heç bir məhdudiyyət aşkar edilməmişdir. Məhdudiyyətin olmaması mövzunun araşdırılması prosesinin səmərəliliyini artırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın əsas elmi yeniliyi müasir koronavirusun Azərbaycan və dünya iqtisadiyyatına təsiri, praktiki nəticəsi isə əldə edilən məlumatların ölkələrin iqtisadiyyatının pandemiya dan sonra yenidən dirçəldilməsinin tətbiqidir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işinin nəticələrinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr və təkliflər xüsusən pandemiya dan sonrakı dövrdə istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA LOGİSTİK YANAŞMANIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Logistikada idxal-ixrac əməliyyatlarının nəzəri metodları

Elmi-praktik istiqamət olan logistika konsepsiyasının intensiv inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına yeni iqtisadi əlaqələrin qurulması və xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi mühüm təsir göstərmişdir. Elmi-texniki işçilərin, sənaye və nəqliyyat müəssisələrinin rəhbərlərinin, mühəndislərin və sahibkarların bu yeni sahəyə ciddi marağı onun milli iqtisadiyyat üçün yeniliyi ilə deyil, əsasən sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatına logistik yanaşmanın praktiki nəticələri ilə bağlıdır (Əliyev Ş.T. 2015).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bazar iqtisadiyyatı yolu ilə logistika sahəsində zəngin təcrübəsi və logistika konsepsiyasının inkişaf mərhələləri bir daha göstərdi ki, konkret nəzəri logistika aparatına və praktiki logistika idarə olunmasına ehtiyac, istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsi və texnologiya, siyasi vəziyyətin dərəcəsini təyin edə biləcək bir sıra şərtlərdən asılıdır. Mövcud sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti, eləcə də iqtisadi islahatların mexanizmini nəzərə alaraq logistika xarici iqtisadi əlaqələrin mərkəzi kimi çıxış edir. Müvafiq olaraq, logistika sistemlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərinə üstünlük verilərək, onlar iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti və inkişaf ənənələri ilə bağlı nəzərə alınmalıdır (Əliyev Ş.T. 2015).

Ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin gedişində məhsulların və ya xidmətlərin idxalı (ixrac) və ixracı (ixrac) üzrə əməliyyatları təşkil edir. İdxal – geri qaytarılmamaq şərti ilə malların ölkə ərazisinə idxalı. İdxala ölkə iqtisadiyyatında istehlak üçün nəzərdə tutulan idxal məhsulları və reimport rejimində dövlət ərazisinə gətirilən mallar daxildir. İdxal məbləği göstərilmədikdə, buraya idxal olunan malın qiyməti, daşınma xərclərinin məbləği və malın idxal ölkəsinin sərhədinə qədər sığortası daxildir. Bu səbəbdən xaricdən gətirilən malların qiyməti idxalçı ölkədəki qiymətdən fərqlənir və artır. Bir qayda olaraq, bütün xərclər alıcı ölkə tərəfindən ödənilir. İxrac dedikdə, ölkədən məhsulların ixracı və xarici bazarlarda satışı başa

düşülür. Mallar ölkəni tərk etdikdə ixrac əməliyyatı başa çatmış sayılır (https://e-derlik.edu.az/noduploads/vet_pdf/idxal-ixrac.pdf).

İdxal və ixrac əməliyyatları beynəlxalq əmək bölgüsünün əsasını təşkil edir. Eyni zamanda, hər bir ölkə müəyyən məhsulların bir səbətini idxal və ixrac edir. Dövlətlər ixrac gəlirlərinin bir hissəsini əsasən idxala xərcləyir, idxalın ixracı üstələməməsinə çalışırlar. Bu, əksər dövlətlərin prioritet siyasətidir. Beləliklə, ixrac qiymətləri ilə idxal qiymətləri bir-birindən fərqlənir. Malların çox vaxt idxal və ixrac obyektinə olmasına baxmayaraq, müasir şəraitdə xidmətlərin və kapitalın idxalı və ixracı əsas müzakirə mövzularından biridir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələr arasında tərəfdaşlıq bir sıra nəticələrə gətirib çıxarır. Beləliklə, idxal və ixrac tək ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə deyil, həm də onlar arasında yalnız faktiki olan münasibətlərin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə aparılan idxal-ixrac əməliyyatları beynəlxalq valyuta mübadiləsinin yüksəlişinə zəmin yaratmışdır. İdxal-ixrac əməliyyatlarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi Beynəlxalq ticarətdə həm idxal, həm də ixrac əməliyyatlarının ticarətinin iki əsas üsulundan istifadə olunur:

1. Birbaşa;
2. Dolayı üsullar.

Birbaşa üsul - istehsalçı (göndərən) və son istifadəçi arasında birbaşa əlaqəni əhatə edir. Dolayı üsul, satıcılar halqası vasitəsilə malların alınması və satışına aiddir. Dövlətin aşağıdakı ticarət əməliyyatlarını əhatə edən metoddan daha birbaşa istifadə etməsi məqsədəuyğun görünür:

- uzunmüddətli müqavilələr əsasında xarici bazarlarda sənaye xammalının alqı-satqısı;
- həcmli və bahalı avadanlıqların ixracı;
- xarici və öz pərakəndə şəbəkəsi olan törəmə şirkətlər vasitəsilə standart çoxseriyalı avadanlığın ixracı;
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrin fermerlərindən kənd təsərrüfat məhsullarının alınması.

Birbaşa ixrac və idxal həm sənaye cəhətdən inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan dövlət müəssisə və idarələri tərəfindən həyata keçirilən ticarət əməliyyatlarının əksəriyyətini təşkil edir. Transmilli korporasiyalar (TMK) və xarici törəmə şirkətlər birbaşa əlaqələrin inkişafında və genişlənməsində xüsusi rol oynayır. Bu şirkətlər son istifadəçilərə müraciət etməklə həm mənsub olduqları ölkədə, həm də digər ölkələrdəki istehsalçılarla satışlarını genişləndirməyə və birbaşa ticarət əlaqələrinə can atırlar. Birbaşa beynəlxalq kommertiya əlaqələrinin güclü inkişafı ilə dolayı dolayısı ilə beynəlxalq kommertiya əməliyyatlarının metodu xeyli zəifləmişdir. Buna baxmayaraq, dolayı idxal-ixrac əməliyyatları öz əhəmiyyətini tam itirməmişdir. Malların yarısından çoxu beynəlxalq ticarətdə iştirak edir və az öyrənilmiş bazarlarda satış üçün bu üsuldan istifadə edir (https://e-derslik.edu.az/noduploads/vet_pdf/idxal-ixrac.pdf).

İdxal-ixrac əməliyyatlarının dövlət tənziqlənməsi müvafiq sənaye sahəsi üçün ticarət üsulunun seçilməsini, habelə malların hansı ölkələrdən gətirildiyini və hansı ölkələrə ixrac edildiyini özündə əks etdirir. Belə qaydalar müxtəlif vergi dərəcələri, gömrük tarifləri və xüsusi qanunlarla həyata keçirilir.

1.2. Koronavirus pandemiyasının dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına göstərdiyi təsiri

Koronavirusun (COVID-19) yayılması dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdədir. İstehsalın zəifləməsi dünyada qlobal dəyər zəncirlərində, turizm və əmtəə bazarlarında müşahidə olunan mənfi tendensiyalar işgüzar aktivliyi xarakterizə edən indikatorlarda azalmalara səbəb olmuşdur (Həsənlı E.A. 2019).

Dünya üzrə gündəlik 200 min və daha çox yoluxma faktının aşkarlanmasına baxmayaraq, artıq dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda mart ayının əvvəllərindən tətbiq olunan xüsusi karantin rejimi yumşaldılmış, yoluxma faktlarının yenidən artmasıyla sərtləşdirilmiş rejim yenidən tətbiq edilmişdir. Bəzi ölkələrin səhiyyə qurumları pandemiyanın ikinci dalğasının yaşandığını elan etməklə yenidən məhdudiyətlər tətbiq etməyə başlamışlar. Koronavirusun əhatə

dairəsinin genişlənməsi istiqamətlərinin və onun iqtisadi təsirlərinin dəqiq müəyyən olunması mümkün olmadığından artım perspektivləri qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır. Koronavirus pandemiyasının dünya üzrə hər keçən gün daha geniş yayılması dünya iqtisadiyyatında daha böyük fəsadların yarana biləcəyi yönündə fikirləri artırmaqdadır (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. 2019).

Risklərdən qorunmaq məqsədi ilə, investorların inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardan sərmayələrini geri çəkmələri maliyyə sabitliyinə təhlükə yaratmışdır. İnkişaf etməkdə olan bazarlarda mart və aprel aylarında böyük həcmli kapital çıxışı müşahidə edilmiş və bu da dünya üzrə ciddi iqtisadi geriləmələrə səbəb olmuşdur. Qlobal tələbin zəifləməsi nəticəsində əmtəə qiymətləri, xüsusilə də neftin qiyməti kəskin şəkildə ucuzlaşmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD) tərəfindən hazırlanan “Koronavirusun Beynəlxalq Birbaşa İnvestisiyalara təsiri” hesabatına görə, epidemiya birbaşa xarici investisiyaları 15% azaldacaq. Hesabata görə epidemiya səbəbi ilə yaranmış iqtisadi böhrandan ən çox inkişaf etməkdə olan ölkələr zərər çəkəcək. Hesabatda 5 min transmilli şirkətin məlumatları əsasında aparılan təhlillər nəticəsində ümumi istehsal proqnozunda 9%-lik azalmanın müşahidə olunacağı bildirilmişdir. Ən böyük azalma 44%-lik göstərici ilə avtomobil sənayesində, 42%-lik azalma hava yollarında və 13 %-lik azalma isə enerji və hasilat sənayesi sahəsində müşahidə olunacağı proqnozlaşdırılır. Dünya Bankının (DB) hesabatına əsasən inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda virusun yayılması ilə bağlı mənfi meyllər, eyni zamanda inkişaf etməkdə olan bazarların daxilində yayılmanın artması 2020-ci ildə Dünya iqtisadiyyatının 5.2%, inkişaf etmiş ölkələrin (İEO) iqtisadiyyatlarının 7%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) iqtisadi artımın 2.5 faiz azalacağı proqnozlaşdırılır.

Koronavirusun monitorinqi, yoluxmanın azaldılması və təsirlərinin aradan qaldırılması hal-hazırda dünya üzrə əsas prioritetlər olaraq qəbul edilməkdədir (Hasanali E.A. 2019).

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) 2020-ci ilin iyun hesabatında pandemiyanın qlobal iqtisadi artıma təsir proqnozları üç ssenari (baza, optimist və pessimist) üzrə verilmişdir. Belə ki, baza ssenaridə cari ilin ikinci rübündə artım tempindəki

azalmanın daha da dərinləşəcəyi, ilin sonuna doğru qismən müsbət dinamika nümayiş olunacağı proqnozlaşdırılır. 2021-ci ildə isə 5.4% olacağı təxmin edilir. Pessimist ssenaridə pandemiyanın 2021-ci ildə yenidən yayılacağı və qlobal iqtisadi artımın baza ssenariyə nəzərən 4.9% azalacağı ehtimal edilir. Optimist ssenari üzrə proqnozlar isə 2020-ci ildə qlobal iqtisadi artımın 0.5%, 2021-ci il üzrə isə 3%-dən yuxarı olacağı gözlənilir.

Koronavirusun istehsal və xidmətlər sektoruna təsirinin bundan sonra da davam edəcəyi gözlənilir. BVF-nin hesabatında neftin bir barrelinin orta qiymətinin 37.5 ABŞ dolları səviyyəsində olacağı qiymətləndirilir. Neftin fyuçers əyriləri, qiymətlərin bundan sonra 2019-cu ilin orta səviyyəsindən təxminən 25% aşağı olaraq 46 ABŞ dollarına qədər artacağına gözlənildiyini göstərir. Hazırda dünya əmtəə qiymətlərində, o cümlədən neft qiymətlərində bərpa prosesi davam etməkdədir. İyuldan ötən dövrdə Brent markalı neftin orta qiyməti 43 ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da aprel ayına nisbətən 59% yüksəkdir.

Qlobal ticarət həcmələrində artımın səngiməsi proteksionizm meyllərinin artması, Asiya və Avropada tələbin zəifləməsi, xüsusilə intensiv avtomobil ticarətinin və texnologiya məhsullarına olan tələbin və eyni zamanda investisiyalarda artımın azalması səbəblərindən baş vermişdir (Kaya, D.G. 2020). 36 beynəlxalq təşkilatın birgə hesabatında yayımlanan Birləşmiş Millətlər Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD) ən son məlumatlarına görə COVID-19 pandemiyası bu ilin ilk rübündə qlobal ticarət dəyərlərini 3% azaltmışdır. Statistik Fəaliyyətlərin Koordinasiya Komitəsinin hesabatına əsasən cari ilin ikinci rübündə qlobal ticarətin 27% azalacağı təxmin edilir. Cari ildə koronavirusun yayılması nəticəsində Çində aralıq məhsulların istehsalı prosesində fasilələrin olması, bunun dünya dəyər zəncirinə təsiri digər ölkələrdəki istehsalçılarda da özünü büruzə verməkdədir. Hazırda qlobal ticarətin 20%-ni Çində istehsal olunan aralıq məhsullar təşkil edir. Eyni zamanda koronavirusun digər ölkələrdə, xüsusilə Avropada geniş yayılması və bu prosesin uzun müddət davam etməsi qlobal iqtisadiyyatda son məhsul üzrə istehsal həcmələrinin azalmasına və qlobal ticarətin daha da zəifləməsinə gətirib çıxara bilər (Hasanali E.A. 2019).

Səyahət və turizm pandemiyadan ən çox təsirlənən sektorlardan biridir. COVID-19-un yayılması ilə bağlı dünya ölkələrində tətbiq edilən məhdudiyətlər, sərhədlərin bağlanması və azalan tələb sərnəşin hava nəqliyyatında kəskin azalmaya və dünyada turizmin tənəzzülünə səbəb olmuşdur. Dünyada 330 milyon insanın çalışdığı turizm sektoru pandemiyanın neqativ təsirlərinə ən çox məruz qalan iqtisadi sektorlardandır (Dünya Ticarət və Turizm Şurası). Hazırkı ssenarilər, məhdudiyətlərin sürətindən və onların müddətindən, eləcə də sərhədlərin bağlanmasından asılı olaraq, il boyu beynəlxalq turist gəlişlərində 58%-dən 78%-ə qədər azalmaların olduğunu göstərir. Lakin, görünən odur ki, qeyri-müəyyənlik davam etməkdədir (<http://lge.ist/degerlendirme/covid-19un-ulasirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri/>).

Bir sıra ölkələrin mərkəzi bankları virusun iqtisadiyyata təsirini azaltmaq, eləcə də iqtisadi aktivliyin səngiməsinin qarşısını almaq və tələbi stimullaşdırmaq məqsədilə faiz dərəcələrini aşağı salmaq və maliyyə bazarlarının fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yumşaldıcı pul siyasətini qəbul ediblər. Bununla əlaqədar olaraq əksər mərkəzi banklar, o cümlədən ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi, Türkiyə, Böyük Britaniya və digər ölkələrin mərkəzi bankları xüsusi toplantılar keçirərək müxtəlif siyasət tədbirləri elan ediblər. Qeyd edək ki, 30.07.2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti uçot dərəcəsinin 7%-dən 6,75%-ə endirilməsi barədə qərar qəbul edib. Faiz dəhlizinin aşağı həddi 6,25 faiz, faiz dəhlizinin yuxarı həddi isə 7,25 faiz müəyyən edilib. Pandemiyanın təsirləri özünü əsas indekslərdə də göstərmişdir. Qlobal maliyyə şəraiti 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci ilin əvvəllərindən əhəmiyyətli dərəcədə pisləşmişdir (Selma Y.S,2019). Koronavirusun təsirləri və eyni zamanda enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin kəskin düşməsi fonunda dünya fond bazarında da geniş diapozonlu volatilliyin artmasına səbəb olmuşdur. Mart ayının əvvəllərindən etibarən Dünya Fond indekslərində kəskin enişlər qeydə alınmışdır. Belə ki, cari ilin yanvar 1-dən iyulun 6- dək “S&P500” indeksi 3.12%, “Dow Jones” indeksi 9.50%, “FTSE100” indeksi 18.36%, “EuroStoxx500” indeksi 12.04% azalmış, “NASDAQ100” indeksi və “Nikkei225” indeksləri isə, müvafiq olaraq 18.42% və 5.31% artmışdır.

1.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına COVID-19 pandemiyasının təsiri

Koronavirus pandemiyasının (COVID-19) yayılması bir çox ölkələr kimi Azərbaycanın da iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərmişdir. Ölkədə bir sıra fəaliyyətlər qismən və ya tamamilə məhdudlaşdırılıb, xarici səfərlər dayandırılıb, xarici ticarət əlaqələri zəifləyib.

Şübhəsiz ki, iqtisadi tənəzzülün ən ciddi nəticəsi işsizliyin geniş miqyasda artması oldu. Rəsmi təbliğat uzun illərdir ki, Azərbaycanda işsizliyin problem olmadığını göstərsə də, ilk andan bəlli oldu ki, dərin böhran şəraitində problemi gizlətmək mümkün olmayacaq, hərçənd rəsmi statistika işsizliyin səviyyəsinin aşağı düşdüyünü göstərir. bəzi illərdə 4-5%-dən çox olur. Nazirlər Kabinetinin 4 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş tədbirlər planında işini itirmiş vətəndaşlara yardım göstərilir. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən verilən məlumata görə, xüsusi karantin rejimində 600 min aztəminatlı vətəndaşın işsiz və qeyri-formal məşğul olduğu müəyyən edilib, aprel ayı üçün ümumilikdə 228 milyon manat birdəfəlik ödəmə ayrılıb. Bilər. Bununla belə, Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) ötən il hazırladığı əmək bazarı ilə bağlı nəşrdə təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, 2010-2019-cu illərdə dövlət məşğulluğu orqanlarında işsizlərin sayı 81,3 min nəfər olub. 6,9 min, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı. Təşkilatın metodologiyasına əsasən, işsiz kimi tanınan şəxslərin sayı 258 mini ötməyib

(<https://www.stat.gov.az/source/transport/>).

Belə bir şəraitdə Hökumətin “600.000 aztəminatlı insan qeyri-rəsmi olaraq işini itirdi” ifadəsini işlətməsi pandemiyanın ölkədə çox ciddi işsizlik problemi yaratdığına rəsmi etirafıdır. Bundan əlavə, İƏT tərəfindən hazırlanan aylıq sosial-iqtisadi bülletenlərdə dərc olunan məlumatlar göstərir ki, 2020-ci ilin əvvəli ilə müqayisədə İƏT tərəfindən işsiz kimi tanınan şəxslərin sayı 114 min nəfər və ya 45,2% artaraq 252 min nəfərdən 366 min nəfərə çatıb. Xalq. 2015-2016-cı illərdə dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində yaranan dərin böhrandan sonra 2017-ci ildən başlayaraq ölkəmizdə makroiqtisadi sabitləşmə və canlanma müşahidə olunur. Bu, 2018-ci ildə də davam etdi. 2019-cu il Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün böyük islahatlar ili kimi yadda qaldı. Vergi Məcəlləsinə ciddi

dəyişikliklər edilib, sosial sahədə əsaslı islahatlar aparılıb, paket şəklində əsaslı addımlar atılıb, gömrük və vergilər hesabına dövlət büdcəsinə bir milyarddan çox əlavə vəsait daxil olub (<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>).

Pandemiyanın işsizliklə yanaşı yoxsulluğa necə təsir etdiyini bilmək vacibdir. Xüsusilə məsuliyyətli və peşəkar idarəçilik üçün riskləri nəzərə alaraq sosial siyasətin formalaşdırılması baxımından yoxsulluğun real miqyasını və səbəblərini dəqiq müəyyən etmək son dərəcə vacibdir. Bununla əlaqədar pandemiya elan olunduqdan sonra 3-4 ay ərzində bütün regionları əhatə edən sorğular əsasında yoxsulluğun operativ ölçülməsi təmin edilə və nəticələrə əsasən sosial siyasətə düzəlişlər edilə bilər. Qeyd edək ki, DSK 11 ayda adambaşına düşən nominal gəlirin 2% azaldığını, inflyasiyanın 2,8% təşkil etdiyini bildirir. Bu o deməkdir ki, əhalinin nominal gəlirləri faktiki olaraq təxminən 5 faiz azalacaq. Bu, kiçik azalma deyil və əhalinin yoxsulluğunun artmasına birbaşa təsir edən amildir (<https://www.stat.gov.az/source/millennium/>).

Bu il sosial siyasətin problemlə sahələrindən biri də səhiyyə olub. Səhiyyə sistemi gözlənilməz böhrana hazır deyildi - o mənada ki, hamı üçün yüksək keyfiyyətli və əlverişli tibbi xidmət göstərən sığorta sisteminə keçid hələ də mümkün deyildi. Nəticədə, Covid-19 virusuna yoluxmuş insanların əhəmiyyətli bir hissəsi ictimai səhiyyə sistemindən tamamilə kənarlaşdırılıb. Çətin vəziyyətlərdə insanlar çox baha qiymətə özəl laboratoriyaların müayinə xidmətindən istifadə edir, müalicə üçün lazım olan bütün dərmanları alır, şəxsi kanallarla tapılan həkimlərin xidmətlərindən öz vəsaitləri hesabına istifadə edirlər. Çox insanın vaxtında müayinə oluna bilməməsinin və vaxtında müalicə oluna bilməməsinin fəsadları noyabrın əvvəlindən daha aydın oldu: virusdan ölənlərin sayı əvvəlki 3-4 ay ilə müqayisədə birdən-birə 7-8 dəfə artıb. Dekabrda gündəlik ölüm hallarının sayı (orta hesabla 40-45) sabit qalıb. Bununla belə, dövlət büdcəsinin səhiyyə xərclərində əhəmiyyətli (təxminən 2 dəfə) artım var. DSK-nın aylıq sosial-iqtisadi məsələlərdə dərc etdiyi son statistik məlumatlara əsasən, 2020-ci ilin ilk 10 ayı ərzində səhiyyə xərcləri 1 milyard 395 milyon ABŞ dolları təşkil edib. manat, ötən ilin müvafiq dövründə isə 735 mln.

Makroiqtisadi sabitliyin təminatçısı kimi çıxış edən valyuta ehtiyatlarında azalma müşahidə olunmayıb. Neft Fondunun açıqladığı son hesabatda əsasən, ilin əvvəli ilə müqayisədə fondun aktivləri cəmi 0,08% (86,6 milyon dollar) azalıb. Halbuki, həmin vaxt Mərkəzi Bankın sərəncamında olan ehtiyatlar 233 milyon UAH təşkil edirdi. Ölkənin ümumi strateji valyuta ehtiyatları 150 milyon dollara yaxın artırılıb. dollara yaxın artırma bilmişik. Dünya fond və qızıl bazarlarında əlverişli qiymət şəraiti Fondun vəsaitlərinin əriməsinə mane olsa da, antiböhran tədbirlərinə dövlət xərclərinin artması, eləcə də dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi büdcə kəsirinin böyük olmasına səbəb olub. Belə ki, 2020-ci ilin üçüncü rübünün yekunlarına görə, Neft Fondunun büdcə kəsiri 2 milyard 453 milyon dollar təşkil edib. manat (təxminən 1,5 milyard dollar) təşkil edib. Kəsir əsasən gəlirlərin azalması hesabına yaranıb.

COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar xüsusi karantin rejimi ilə əlaqədar həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlər çərçivəsində əhalinin sağlamlığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində fəaliyyətə məhdudiyətlər, ölkəyə qurudan və hava, bundan əlavə, hava daşımalarına qoyulan məhdudiyətlər yük və sərnişin daşımalarının azalmasına səbəb olub. Həmçinin, iyunun 19-dan etibarən Bakı, Sumqayıt, Gəncə və bir sıra digər şəhər və rayonlarda xüsusi karantin rejimləri gücləndirilib, iyulun 4-dən Bakı metropolitenində sərnişindaşıma dayandırılıb.

Cari ilin iyun ayında may ayı ilə müqayisədə sərnişindaşıma 2,6 faiz, ötən ilin iyun ayı ilə müqayisədə isə 49,5 faiz azalıb ki, nəticədə ümumilikdə cari ilin yanvar-iyun aylarında ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə sərnişindaşıma 49,5 faiz azalıb. il ərzində ölkədə sərnişin daşınması yüzdə 28,7 azalıb. İyun ayında yük daşımalarının may ayı ilə müqayisədə 3,6 faiz artmasına baxmayaraq, ötən ilin iyun ayı ilə müqayisədə 29,8 faiz azalma yanvar-iyun aylarında ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə yükdaşımaların 14,1 faiz azalmasına səbəb olub (<https://www.stat.gov.az/source/transport/>).

COVID-19 pandemiyasının dünya iqtisadiyyatı üçün mənfi nəticələri ölkəmizin qeyri-neft sektorunun aparıcı sahələrindən biri olan turizm sənayesinin

fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş və bunun gələcək inkişafı üçün ciddi təhlükə yaratmışdır. Azərbaycan hökuməti tərəfindən antivirus tədbirləri çərçivəsində görülən qabaqlayıcı tədbirlər, eləcə də dünya üzrə səyahət edənlərin təhlükəyə adekvat reaksiyası (səyahətlərin təxirə salınması və ya səyahət tarixlərinin dəyişdirilməsi) Azərbaycanda tələbin kəskin azalmasına səbəb olub.

II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ

2.1. COVID-19 pandemiyasının İE və İEO ölkələrdə idxal-ixrac əməliyyatlarına təsirinin təhlili

COVID-19 qlobal ticarəti və sağlamlığı təhdid etməkdə davam edir. Bir çox ölkələrin epidemiyaya qarşı müxtəlif tədbirlər həyata keçirməsi səbəbindən dünya ticarətində reqressiya olacağı gözlənilir. Epidemiya çərçivəsində ölkələrin həyata keçirdikləri karantin tədbirləri, fabriklərdə istehsalın dayandırılması və malların daşındığı sərhəd nəzarətinin artırılması bir çox başqa ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizin də xarici ticarətinə təsir göstərməyə başlayıb.

Ticarət Nazirliyinin açıqladığı 2020-ci ilin mart ayı məlumatlarına baxdıqımızda; İxracın əvvəlki ilin eyni ayına görə 17,81% azalaraq 13 milyard 426 milyon dollar olduğunu görürük. 2020-ci ilin mart ayı məlumatları işığında idxal əvvəlki ilə nisbətən 3,13% artaraq 18 milyard 821 milyon dollar oldu. 2020-ci ildə xarici ticarət həcmi 6,76% azalaraq 32 milyard 247 milyon dollar, ixracın idxala nisbəti isə 71,3% olub. İxracımızın azalmasının əsas səbəblərinə nəzər salsaq, deyə bilərik ki, virusa tələbatın azalması, eləcə də COVID-19 ilə əlaqədar ölkələrimizdə həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlərin ciddi təsiri var.

Cədvəl 1: COVID-19 ilə əlaqədar ölkələrdə həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlərin ciddi təsiri

Sıra №	Ölkə adı	Mart			
		2019	2020	Fərq	Dəy.(%)
1	İraq	885	490	-395	-44,6
2	İtaliya	885	541	-343	-38,8
3	İspaniya	816	507	-309	-37,9
4	Almaniya	1518	1283	-236	-15,5
5	Fransa	715 -31,1	492	-222	-31,1
6	İran	236	48	-188	-79,8
7	Qətər	204	90	-113	-55,6
8	Malta	132	20	-112	-84,9
9	BƏƏ	329	224	-106	-32,1
10	İngiltərə	900	802	-98	-10,9
	Ümumi siyahı	6619	4497	-2122,67	-32,1
	Ümumi cəmi	16336	13426	-2909,66	-17,8

Mənbə: <https://kpmgvergi.com/blog/covid-19-ihracati-nasil-etkiledi/105>

Çünkü ixracımızın əhəmiyyətli bir hissəsi Kontinental Avropaya edilir və epidemiyadan təsirlənən ölkələrə ixracımızda ciddi azalmalar var. Epidemiyadan ən çox təsirlənən ölkələrdən biri olan İtaliyaya ixrac əvvəlki ilə nisbətən 38% azalıb. Eyni şeyi İspaniyaya ixraca da aid etmək olar.

Digər tərəfdən, COVID-19-dan mənfi təsirlənən qonşumuz İraq və İrana ixracımız da kəskin şəkildə azalıb.

İxrac məhsullarımız üçün ən mühüm bazar, şübhəsiz ki, Avropa Birliyidir. Qonşu ölkələrimiz İran və İraq Avropa İttifaqını izləyir.

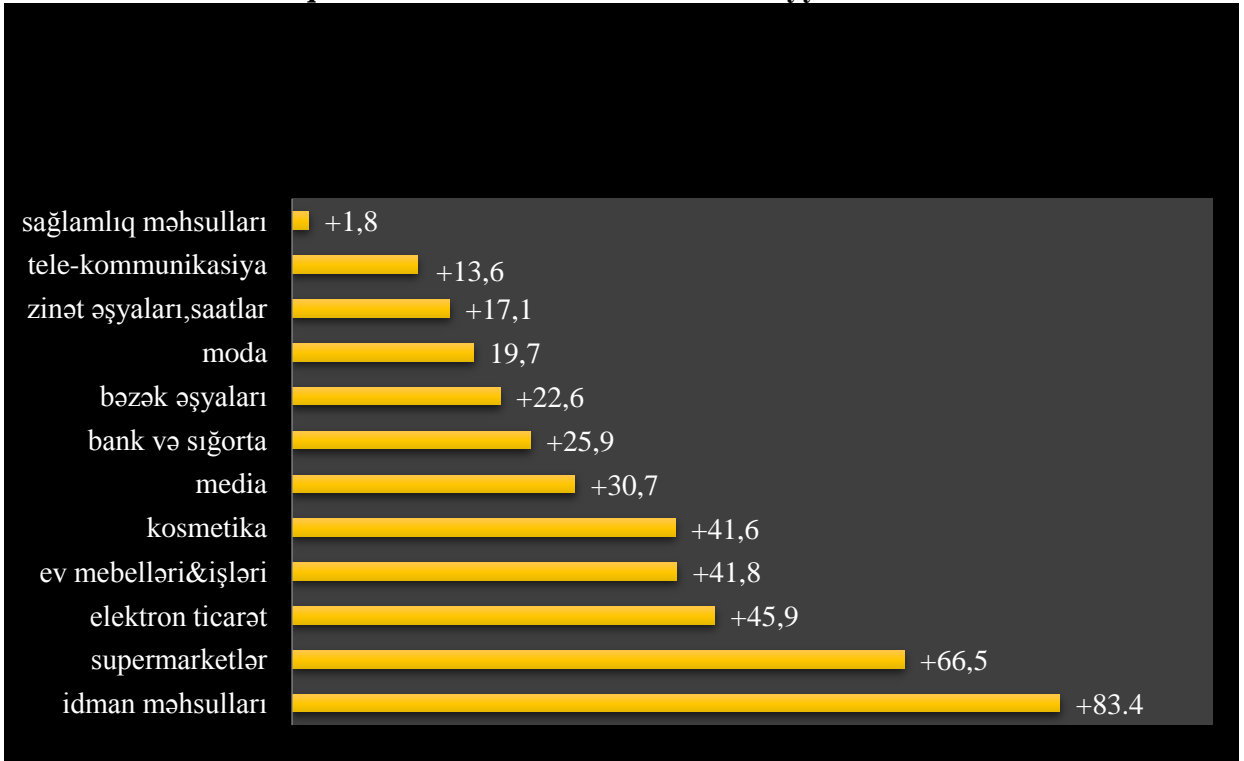
Hesab edirik ki, COVID-19 ilə mübarizə üçün Avropa İttifaqına üzv ölkələrin gələcək məhdudiyyətləri və ya qadağaları ixracımıza mənfi təsir göstərəcək. Oxşar vəziyyətin İran və İraqla ticarətə də aid olduğunu söyləmək səhv şərh olmaz.

Digər tərəfdən deyə bilərik ki, ölkələrin malların tranzit marşrutunda, xüsusən də quru yolu ilə ixracında tətbiq edəcəyi məhdudiyyətlər əlavə gecikmələrə səbəb ola bilər və bu vəziyyət ixraca mənfi təsir göstərə bilər.

Xülasə, COVID-19 ilə ixrac artımımız arasında tərs nisbət olacaq.

Ölkələrin karantin və təcrid olunması səbəbindən bütün dünyada onlayn alış-veriş proqramlarında istifadəçi aktivliyi artıb. Elektron ticarət 2020-ci ilin mart ayının ilk həftəsindən etibarən yeni və aktiv istifadəçilərin sayında davamlı artım qeydə aldı. Bundan əlavə, COVID-19 epidemiyası istehlakçı davranışını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir və sənayeni yenidən formalaşdırır. Alınan tədbirlər və müştəri seçimləri səbəbiylə fiziki mağazalar epidemiyadan mənfi təsirlənərkən, onlayn pərakəndə satıcılar satış həcmi artıraraq davamlı olaraq müştəri qazanırlar. COVID-19 pandemiya böhranından əvvəlki və sonrakı dövrlər müqayisə edildikdə, Türkiyədə və dünyada məhsul və məhsul qrupları kontekstində istehlakçı tələbləri baxımından dəyişikliklər baş vermişdir (Ho, S.J., Xing, W., Wu, W., ve Lee, C.C. 2021). Məsələn, COVID-19 epidemiyasından əvvəlki dövrdə yüksək elektron ticarət həcminə malik olan səyahət və yaşayış xərcləri və geyim məhsulları qrupu epidemiya zamanı görülən tədbirlərlə azalıb.

Diqram 1: Covid 19-un e-ticarət əməliyyatlarına təsiri

Mənbə: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>

Dünyada onlayn alış-veriş üçün e-ticarət və e-ixrac platformalarına üstünlük verən onlayn müştərilərin ən çox üstünlük verdiyi məhsul kateqoriyaları ölkələrə görə fərqlənir. Sosial-iqtisadi vəziyyətdən tutmuş mədəni həssaslığa qədər bir çox amillər buna səbəb ola bilər (<https://kpmgvergi.com/blog/covid-19-ihracati-nasil-etkiledi/105>).

Onlayn alıcıların orta onlayn alış-veriş və alış üstünlük dərəcələri də məhsul kateqoriyalarına görə çox dəyişə bilər. Geyim, ayaqqabı və məişət elektronikasısı bütün dünyada ən populyar onlayn alış-veriş kateqoriyalarıdır. Maraqlıdır ki, bir onlayn ziyarət üçün ən yüksək orta alış-veriş xərcləri dəbdəbəli geyimdir. Geyim (57%) 2018-ci ildə dünyada ən populyar onlayn alış-veriş kateqoriyalarından biridir. Geyim kateqoriyasını ayaqqabı (47%) və məişət elektronikasısı (40%) izləyir. İnsanlar yeni və daim dəyişən qlobal və yerli şərtlər əsasında alış seçimləri etdikcə, alınan məhsulların kateqoriyaları da dəyişir. Elektron ticarət kontekstində, biznes-biznes və biznes-istehlak fiziki malların onlayn satışında son vaxtlar COVID-19 epidemiyası səbəbindən müəyyən məhsullara tələbat artıb, digərləri isə azalıb. Lüks mallar əsas ehtiyacların ödənilməsindən sonra edilən əlavə xərc və istehlakdır.

Epidemiya səbəbiylə mağazaların bağlanması və istehlakçıların evlərinə bağlanması lüks istehlak məhsullarına da mənfi təsir göstərib. Türkiyədə dəbdəbəli istehlak kateqoriyası olan zərgərlik və zərgərlik məhsulu qruplarının qarşılıqlı əlaqəsi mart ayının əvvəlindən etibarən Türkiyədə azalıb. Bu azalma bütün dövr ərzində davam etdi. Bu kateqoriyada Vogue Business, COVID-19 səbəbiylə 2020-ci ildə bu sənaye üçün 10 milyard dollar potensial itki proqnozlaşdırır

(<https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>).

İnsanlar evlərindən çölə çıxma bilmədiklərinə görə paltar almaqdan uzaqlaşır. Quantum Metric tərəfindən aparılan ABŞ istehlakçılarının təhlilinə əsasən, geyimdən onlayn gəlir mart ayının sonuna (Mcdowel, 2020) illik müqayisədə 11% azalıb. İngiltərədəki onlayn moda pərakəndə satışları mart ayında satışların 23,1% azaldığını bildirdi. Məhsul qrupları arasında ən kəskin azalma 42,9% ilə kişi geyimlərində və 32,8% ilə kişi ayaqqabılarında olub (Baldwin, 2020). Lakin epidemiya dövründə azalan bu kateqoriya son günlər aqressiv endirim kampaniyaları ilə artıb. Qrafik Türkiyə də daxil olmaqla dörd ölkə üçün geyim və aksesuar sahəsində e-ticarət vasitəsilə edilən sifarişlərin miqdarını göstərir. İqtisadi vəziyyətin qeyri-müəyyənliyindən ən çox əziyyət çəkən məhsul qruplarından biri texnologiya məhsullarıdır. İnsanların evdə qalması və bir çox insanın işsizlikdən qorxması səbəbiylə texnoloji məhsulların satışlarında 40 faizə qədər azalma müşahidə edildi. Türkiyə kontekstində istehlakçı elektronikas kateqoriyası ilk dövrlərdə yaşadığı mənfi tendensiyanı düzəltdi. Bu məhsul qruplarının artmasında endirim kompaniyaları, toy mövsümünə aid alış-veriş və məzənnə artımı təsirli olsa da, kateqoriyada ən böyük artım faktoru evdə keçirdikləri vaxtın artması ilə yüksələn kiçik məişət texnikası kateqoriyasıdır. İnsanlar evdə daha çox vaxt keçirdikcə onların texnoloji oyun məhsullarına olan xərcləri də artır. Epidemiya dövründə tələbatı artıran digər texnoloji məhsul isə ağıllı saatlardır. 2019-cu ilin birinci rübündə dünya üzrə 11,4 milyon smart saat sifarişi qəbul edildiyi halda, 2020-ci ilin birinci rübündə 20% artımla 13,7 milyon sifariş qəbul edilib. Demək olar ki, epidemiya ilə əlaqədar sağlamlığa artan diqqət səbəbindən insanlar sağlamlıqlarını və fitneslərini izləmək, mümkün dəyişiklikləri müşahidə edərək ehtiyatlı davranmaq

üçün ağıllı saatlar almağa meyllidirlər. Dəbdəbəli məhsullar, geyim, texnologiya məhsulları, səyahət, sağlamlıqla əlaqəli, xüsusilə dezinfeksiyaedici məhsullar, immun gücləndirici əlavələr, vitaminlər, idman ləvazimatları, qida və içki məhsulları, mebel və ev kimi maddələrdə elektron ticarət xərclərində azalma müşahidə edilir. COVID-19 epidemiyası xəbəri yayıldıqca və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən rəsmi olaraq pandemiya elan edildikdən sonra insanlar ehtiyat yığmaqla cavab verdilər. İstehlakçılar əl təmizləyiciləri və cərrahi maskalar kimi tibbi ləvazimatlara, həmçinin tualet kağızı və çörək kimi məhsullara daha çox tələbat göstərməyə başlayıblar. Əllərin tez-tez və ən az 20 saniyə yuyulması ilə bağlı xüsusilə xəbərdarlıq edən mütəxəssislər, alış-veriş zamanı alınan səthlərə, əşyalara və məhsullara toxunma mövzusunda da xəbərdarlıq edir. Bu vəziyyət əl sabunu, dezinfeksiyaedici və gigiyena vasitələrinin satışında ciddi artımlara səbəb olub. Bu məhsullara tələbatın artması e-ticarət saytlarının ehtiyatlarını məcbur etməyə başlayıb. Bu vəziyyətin formalaşmasında medianın da payı kifayət qədər yüksəkdir. Xüsusilə sabun, dezinfeksiyaedici və odekolonla bağlı xəbərlər bu məhsulların satışını xeyli artırdı (Akçacı T., Çınaroğlu M.S. 2020).

Koronavirusun qrip kimi yayıldığı müəyyən olunduğu üçün sağlamlığı qoruyan və sağlamlığı qoruyan əşyalara tələbat sürətlə artır. Türkiyədə 9-16 mart tarixləri arasında əvvəlki həftə ilə müqayisədə odekolon satışı 34 dəfə, steril əlcək satışı 19 dəfə, əl dezinfeksiyaedici vasitə 10 dəfə, sabun 4 dəfə, tibbi maska 4 dəfə, tualet kağızı satışı 3,5 dəfə artıb. Oxşar satış meylləri ABŞ-da da yaşanıb. 22 fevral 2020-ci il tarixində bitən dörd həftə ərzində tibbi maskaların satışı əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Eyni dörd həftədə əl təmizləyicilərinin satışı 73% artdı (Kaya D.G. 2020).

Epidemiya dövründə internet axtarışlarında ən çox təmizlik, odekolon və dezinfeksiyaedici məhsulların olduğu görülür. Fərsətçilik nəticəsində bu məhsulun korona virusu ortaya çıxmazdan əvvəlki satış qiymətləri ilə onun buraxılmasından sonrakı satış qiymətləri arasında 47-50% artım var. Google bu istiqamətdə bir addım atdı və tərkibində “maska” sözünün olduğu bütün reklam axınlarını dayandırdı. Mütəxəssislər güclü immunitet sisteminin virusa qarşı əhəmiyyətli təsirə malik olduğunu bildirdikləri üçün istehlakçılar vitamin, bal və bitki mənşəli məhsullara üz

tutub. Bu, bu məhsul qrupuna tələbatı xeyli artırdı. Türkiyə kontekstində qiymətləndirildikdə, e-ticarət yolu ilə edilən bitki mənşəli məhsulların satışı 45%, C vitamini satışları isə 85% artdı. Digər tərəfdən, idman məhsullarında orta hesabla 10% artım var.

Epidemiya zamanı müsbət təsirlənən məhsullardan biri də saç qulluq məhsullarıdır. Stackline şirkətinin ABŞ-da e-ticarət saytlarında apardığı araşdırmaya görə, bu sektor 115 faiz inkişaf edib (<https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri>).

Buna səbəb sosial məsafəyə zidd olduğu üçün bərbərə getmək istəməyən qadınların saçlarını evdə boyamağa başlamalarıdır. Eyni şəkildə Türkiyədə bərbərlərin bağlı olması səbəbindən kişi saç qırخان maşınlarının satışında ciddi artım olduğunu söyləmək olar. Evdə idmanla məşğul olmaq aktiv həyata vərdiş edənlər üçün məcburi vərdişə çevrilib. Epidemiya zamanı “evdə idman” və “evdə idman videoları” Google axtarış sistemində ən çox axtarılan məzmunlar sırasındadır. İstehlakçılar idman zalı bağlandıqdan sonra evdə məşq etməyə köçdükləri üçün fitnes məhsulları və yoqa avadanlıqlarının satışı da təsirləndi. İstehlakçılar evdə idman zalında atmosfer yaratmaq üçün onlayn mağazalarda pilates topları, dəstlər, bantlar, döşəklər kimi idman ləvazimatlarını axtarmağa başlayıblar. Bu çərçivədə Türkiyə kontekstində evdə idmanla bağlı məhsullara tələbat yüzədə 30 artdı. Yemək və İçki Məhsulları Qida pərakəndə satışı, e-ticarətdə dəyişikliyin ən çox hiss edildiyi sektorlardan biri oldu. Koronavirus epidemiyası ilə bağlı “evdə qal” çağırışları ilə elektron ticarətin bazar dövriyyəsidəki payı 1 faizdən 3 faizə yüksəlib. Supermarketlərin onlayn müraciətlərinə tələbat o qədər artıb ki, epidemiyadan əvvəlki dövrdə gün ərzində edilən çatdırılmalar bir həftəyə qədər uzanmağa başlayıb. İstehlakçıların epidemiya səbəbiylə peşə və ofis həyatının azalması səbəbindən pul qənaət etməyə meylli olduğu müşahidə edilmişdir. Evdə yemək bişirməyin bir tendensiyaya çevrilməsi ilə bu dövrdə milli fast-food restoran şəbəkələrinin yemək sifarişi platformaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi azalıb. Evdə sərf olunan vaxtı qiymətləndirmək və toxunulmazlığı gücləndirmək üçün sağlam reseptlər öyrənmək üçün yeni reseptlər kəşf etmək və yeni dadları sınamaq

motivasiyası ilə axtarış motorlarında resept sorğuları artıb. Tort və peçenyə kimi şirin qəlyanaltılarla yanaşı, türk mətbəxinin vazkeçilməz hissəsi olan çörəyin evdə bişirilməsi hobbi və terapiya üsuluna çevrilib. Mart ayında Google-da “ev bişirmə”, “maya bişirmə” və “çörək bişirən” axtarışları fevral ayı ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Ipsos Araşdırma Şirkətinin mart ayı ev təsərrüfatlarının istehlak sorğusu məlumatları da bu tendensiyanı dəstəkləyir. Şirkətin araşdırma nəticələrinə görə, mart ayında əvvəlki dövrlə müqayisədə un alış-verişi 98 faiz, maya alış-verişi isə 80 faiz artıb. COVID-19 zamanı e-poçt vasitəsilə tələb olunan içki kateqoriyasında məhsul qruplarında artım müşahidə olunub. -ticarət. Euromonitor məlumatlarına görə, pandemiyanın ilk vurduğu Çində pandemiya zamanı e-ticarət saytlarında spirt və təzə qida satışlarında artım müşahidə olunub. Hesabat təcrid dövründə spirt, təzə qida və hətta süd məhsulları üçün elektron ticarətin baş verdiyini göstərir (<https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri>).

Ümumiyyətlə, indiyə qədər baş verən dəyişikliklərə nəzər salsaq görürük ki, Çin hələ də bu pandemiya nisbətən zərərsizdir. Texniki baxımdan Çin iqtisadiyyatında tənəzzül demək olar ki, yox idi. Mənfi iqtisadi artım yalnız 2020-ci ilin birinci rübündə müşahidə olunub. Eyni zamanda Cənubi Koreya və Tayvan kimi ölkələrin digər ölkələrlə müqayisədə daha yaxşı vəziyyətdə olduğunu söyləmək olar. Beləliklə, bu ölkələr virusla bir çox təcrübələr apararaq və onları izləməklə çox şeyə nəzarət edə biliblər. Bu baxımdan virusla mübarizəyə daha az resurs xərcləyən ABŞ, Braziliya və Hindistanda ölüm nisbəti daha yüksəkdir. ABŞ-ın 1 milyon nəfərə düşən ölüm göstəricisinə görə ilk on ölkə arasında olmasına baxmayaraq, bu rəqəm İspaniya və Belçika kimi ölkələrlə müqayisədə aşağıdır (<https://www.worldometers.info/coronavirus/>).

Bir sözlə, virusun təsirini təhlil edərkən hansı kriteriyalardan istifadə edilməlidir? Qeyd edək ki, bu ardıcılıq istənilən vaxt dəyişir və daha ətraflı məlumat üçün yuxarıdakı linkə daxil olaraq oxuya bilərsiniz.

İqtisadi nöqtəyi-nəzərdən Avropa iqtisadiyyatı daha çox zərər çəkdi, çünki Avropada tənəzzül ABŞ, Kanada və ya Yaponiyadan daha güclüdür. Xüsusən də son bir ayda havalar soyumayıb; bu, bütün dünyada bu virusa yoluxanların sayının

artdığını göstərir. Bu baxımdan Avropa bu regionlar arasında ən pis vəziyyətdədir. Xüsusilə Fransa, İtaliya, İspaniya və Böyük Britaniya virusa yoluxanların sayına görə lider ölkələr sırasındadır.

Pandemiya Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsirsiz ötüşməyib. Beləliklə, 2020-ci ilin ilk aylarına müsbət iqtisadi artımla başlayan ölkə iqtisadiyyatı sonradan pandemiya nəticəsində gerilədi. Bu ilin sonuna kimi iqtisadi artımın mənfi 3,5-dən mənfi 4,5%-ə qədər olacağı proqnozlaşdırılır. Qeyd edək ki, digər inkişaf etmiş və qonşu ölkələrlə müqayisədə indiki vəziyyətdə bu göstərici o qədər də pis deyil.

2.2. Pandemiyadan əvvəl və sonra idxal-ixrac əməliyyatlarının müqayisəli təhlili

Qlobal pandemiya Covid-19 həm sosial, həm də iş həyatımızda yenilikləri zəruri etdi. Yeni şərtlər “yeni normalı” ortaya qoydu. Həm qlobal, həm də milli səviyyədə dəyişikliklərlə səciyyələnən bu yeni proses, fəlakətlər və böhran ssenariləri üçün etdiyimiz kimi yeni hazırlıqları gündəmə gətirdi. İndi belə hallara hazırlayacağımız pandemiya ssenariləri də rəflərimizdə öz yerini tutacaq. Bəs, bu yeni dövrdə bizi nə gözləyir?

Bu proses dövlətləri və hökumətləri qlobal baxışlarına yenidən baxmağa məcbur edəcək. Demək olar ki, hər bir ölkə qloballaşma ilə bağlı yeni mövqe tutacaq və öz mövqeyi ilə yanaşı, başqalarının da mövqeyini dəyərləndirəcək. Liderlər də bu kontekstdə öz siyasətlərinə yenidən baxacaqlar. Bu dövrdə yaşanan təchizat və logistika problemləri səbəbindən dövlətlər əksər sahələrdə öz resurslarını inkişaf etdirmək üçün yeni yollar və üsullar axtaracaqlar. Onlar informatikadan kiber infrastruktura, enerjidən təbii sərvətlərə, xüsusilə də səhiyyəyə qədər bir çox sahədə öz imkanlarının həddini aşacaqlar.

Covid-19 pandemiyasından ən çox təsirlənəcək sahələrdən biri şirkət rəhbərliyidir. Ənənəvi təşkilati strukturların dəyişməsi qaçılmaz görünür. Uzaqdan iş genişləndikcə əməkdaşlıq iqtisadiyyatı güclənəcək.

Daşınmaz əmlak şirkətlərindən pərakəndə satış şirkətlərinə və sürətlə hərəkət edən istehlak malları sənayesinə qədər hər sektorda pandemiya uyğun yeni biznes

modelləri hazırlanır. Texnologiya şirkətləri, sosial şəbəkələr və rəqəmsal platformalar daha da əhəmiyyət qazanır. İndi yeni nəsillər, ənənəvi biznes proqramları əvəzinə rəqəmsal proqramlar işə düşəcəkdir. Bu nəsildə əmlak əldə etmək meyli şübhə altına alınacaq. Süni intellekt, maşın öyrənməsi, geyilə bilən texnologiyalar, robotlar, qabaqcıl proqram təminatı və köməkçi qurğular yeni nəsillərin ən yaxın dostu olacaq. Pandemiyanın ən mühüm təsirlərindən biri elektron ticarət və e-ixrac sahəsində müşahidə olunur. Elektron ticarətin ənənəvi pərakəndə satışa nisbətinin iki-üç dəfə artacağı təxmin edilir. Çünki e-ticarətə üstünlük verənlərin sayı gündü-gündən artır. Milli və qlobal e-ticarət satış rəqəmləri bu il və gələcək illərdə proqnozlardan xeyli yüksək olacaq. Başqa sözlə, həyatın hər sahəsində və ticarətin hər mərhələsində elektron ticarət və e-ixrac anlayışlarını tez-tez eşidəcəyik.

Qlobal ticarət Covid-19 pandemiyası səbəbindən kəskin enişlə üzləşəcək; Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) əsas iqtisadiyyatlarda saxlama müddətlərinin uzunluğundan asılı olaraq bu il 13 ilə 32 faiz arasında azalma gözləyir. İşçilərin xəstəliyi və infeksiyaya nəzarət tədbirləri səbəbindən istehsalın dayandırılması nəticəsində yaranan istehsal itkilərinə əlavə olaraq, milli ixrac məhdudiyyətləri regional və qlobal dəyər zəncirlərinə zərər verir. Bunlar nəinki istehsalat və satışa mənfi təsir göstərir, həm də fəlakətli siqnal göndərir və domino effektlərinə səbəb olur: Mövcud vəziyyətdə vaxtında istehsal qeyri-mümkün olub, əvvəllər demək olar ki, heç olmayan və ya heç olmayan yerlərdə ehtiyatlar qurulur, və şirkətlər logistik fəaliyyətlərini getdikcə məhdudlaşdırmalı olurlar. İlk ixrac məhdudiyyətləri əsasən Asiya, Ərəb və Avropa ölkələrində tətbiq edilsə də, indi ABŞ və çoxsaylı Latın Amerikası və Şərqi Avropa ölkələri də belə tədbirlər görüblər (24 aprel 2020-ci il tarixinə). Məhdudiyyətlər əsasən maskalar, əlcəklər və qoruyucu geyimlər kimi fərdi qoruyucu vasitələrə (PPE), həmçinin dərman vasitələrinin istehsalına yönəldilib. Bundan əlavə, tibbi avadanlıqlar (ventilyatorlar) sahəsi üçün belə məhdudiyyətlər müzakirə olunur. İstehsal prosesləri qlobal dəyər zəncirlərinə dərinlən inteqrasiya olduğundan, bu məhdudiyyətlərin nəticələri nəzərdə tutulandan əksinədir: İxrac məhdudiyyətləri PPE çatışmazlığını artırır. Hələ ki, yeni ticarət maneələrinin

mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatı yoxdur (<http://lge.ist/degerlendirme/covid-19un-ulastirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri/>).

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı Korona böhranı zamanı beynəlxalq ticarət üçün müvafiq məlumatları toplayan bir veb sayt yaratdı. Bununla belə, yeni tədbirlər haqqında tez-tez natamam bildirişlər səbəbindən ÜTT məlumatı da kifayət deyil. ÜTT-nin məlumatına görə, 2020-ci ilin aprel ayının sonunadək 33 ölkə və Avropa İttifaqı ticarət və ticarətlə bağlı 92 tədbir (ixrac məhdudiyyətləri və qadağaları, müstəsna və müvəqqəti meyarlar, məcburi sertifikatlaşdırmanın dayandırılması, ticarətin asanlaşdırılması daxil olmaqla) ÜTT-yə (kimi 24 aprel 2020-ci il). Bunlardan on iki tədbir müvəqqəti ixrac qadağaları (Misir, Albaniya, Avstraliya, Qırğızıstan, Şimali Makedoniya, Cənubi Koreya və Tayland) və üç tədbir ixracın lisenziyalaşdırma tələblərinin müvəqqəti icrasını göstərdi (Kosta Rika, Avropa İttifaqı və Ukrayna). İxrac məhdudiyyətlərinin faktiki sayı çox güman ki, daha çox olacaq, lakin ABŞ və Hindistan kimi bəzi ölkələr hələ də öz ixrac məhdudiyyətlərini ÜTT1-ə bildirməmişlər. Təşkilatın katibliyi hesab edir ki, 22 aprel 2020-ci il tarixinə 80 ölkə və ayrı-ayrı gömrük əraziləri COVID-19 pandemiyası nəticəsində ixrac qadağaları və ya məhdudiyyətləri tətbiq edib, o cümlədən 46 ÜTT üzvü və səkkiz qeyri-ÜTT üzvü". ÜTT-yə görə, məhdudiyyətlərin əksəriyyəti Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (ÜGT) pandemiya ilə mübarizədə müvafiq olaraq sadaladığı maddələri (Covid-19 test dəstləri, fərdi qoruyucu vasitələr, termometrlər, dezinfeksiyaedici maddələr, tibbi cihazlar, tibbi istehlak materialları və sabun) hədəfləyir. Bununla belə, 17 ölkə qida məhsullarının ixracını da məhdudlaşdırıb. Bundan əlavə, bir çox ölkələrdə istehsal və xidmətlərin guya vacib və qeyri-vacib sahələri arasında fərq qlobal dəyər zəncirlərində və istehsal şəbəkələrində təhriflərə səbəb olub. Bəzi ölkələrdə, məsələn, ixracatçılar ixrac edilən malların idxalçı ölkədə istehsalın, məhsulların əsas sahələrində istifadə olunacağına dair sübut təqdim etməlidirlər. Belə bir sertifikatlaşdırma öhdəliyi (məsələn, tənəffüs avadanlığının istehsalı üçün təcili ehtiyac duyulan plastik qranullar, vintlər və kabellər üçün) müxtəlif təriflərin və qaydaların dünya miqyasında patchwork yaratmasına səbəb olur. Nəticədə yaranan hüquqi xaos,

əhəmiyyətli dərəcədə şəffaflığın olmaması, şirkətlər üçün böyük hüquqi qeyri-müəyyənliyə və ticarətə daha da mane olan böyük miqdarda bürokratiyaya gətirib çıxarır (Wilson M.E., Chen L.H. 2020).

Korona pandemiyasının gedişində bütün dünyada hökumətlər tərəfindən xəstəliklə birbaşa mübarizə üçün vacib hesab edilən malların ixracına getdikcə daha çox məhdudiyyətlər qoyulur. Bu mallara həm də tibbi xidmət üçün zəruri məhsulların istehsalında təcili ehtiyac olduğu üçün ÜGT, ÜTT, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) ixrac məhdudiyyətləri ilə bağlı məlumat toplayır.

Təəssüf ki, açıq bazarların çempionu olan Aİ ixraca məhdudiyyətlər qoyan ölkələrdən biridir. 2020/402 sayılı icra tənziqləməsi ilə Aİ aprelin sonuna qədər fərdi qoruyucu vasitələrin (PPE) ixracına icazə verdi. Bu o deməkdir ki, lisenziya alınmadıqda Aİ-dən ixrac qadağandır. Bu cür lisenziyaların verilməsi geniş yoxlamalar tələb edən müstəsna hallarla məhdudlaşır. Qısa müddətdən sonra Aİ öz reqlamentinə yenidən baxdı və EFTA üçün məhdudiyyətləri effektiv şəkildə aradan qaldıran təlimatlar verdi. Bununla belə, digər üçüncü ölkələrə ixracla bağlı məhdudiyyətlər qüvvədə qaldı. Aprelin ortalarında komissiya 26 aprel 2020-ci il tarixindən etibarən ixrac lisenziyalarının yalnız qoruyucu maskalar üçün alınması üçün əlavə düzəlişlər ediləcəyini açıqladı. Lakin bu, reallaşmadı. Aİ 2020/568 Qaydası ilə Aİ qoruyucu eynək və üzülüklerin, ağız-burun qoruyucu vasitələrin və qoruyucu geyimlərin ixracına nəzarət etməyə davam edir. Bundan əlavə, Komissiya milli lisenziyalaşdırma orqanlarına nəzarət edəcək. Avropa lisenziyalaşdırma prosedurlarının sadələşdirilməsi cəhdi təqdirəlayiq olsa da, məsləhətləşmə öhdəliyinin daha çox gecikmələrə səbəb olacağı ehtimalı var və beləliklə, pandemiya mövcud olan ən qiymətli resurslardan birinə: vaxta çatmaq üçün başqa bürokratik əngəl yaradır (Wilson M.E., Chen L.H. 2020).

ÜTT-nin bu yaxınlarda qeyd etdiyi kimi, ixrac məhdudiyyətləri həm idxalçılar, həm də ixracatçılar üçün əhəmiyyətli risklərlə əlaqələndirilir. Qlobal qiymətlər yüksəlir, təklif təhrif olunur və xüsusilə “məhdud istehsal gücü olan” yoxsul ölkələr əziyyət çəkir. Aİ-nin ixrac məhdudiyyətləri Aİ-nin tibbi malların tədarükünü pisləşdirmək riski daşıyır. Tibbi cihazların və innovativ dərman vasitələrinin böyük

bir hissəsi Aİ-də istehsal olunsa da, Aİ tibbi xidmət üçün zəruri olan idxaldan, xüsusən də ümumi dərmanlar, qoruyucu vasitələr və əczaçılıq xammallarından asılıdır. 2019-cu ildə Aİ 17,6 milyard ABŞ dolları dəyərində PPE məhsulları idxal edib. Beləliklə, əgər Çin kimi digər ölkələr də oxşar ixrac məhdudiyyətləri tətbiq etsəydilər, Aİ bazarların açıq qalacağından daha pis vəziyyətə düşəcək. Avropa üçün real təhlükə var ki, lazımi tibbi xidmətlər, məsələn, xroniki xəstələr üçün və ya Covid-19 ilə əlaqəsi olan və olmayan təcili əməliyyatlar zamanı lazımi dərəcədə etibarlı əsaslarla təmin oluna bilməz (Selma Y.S. 2019).

Təhlillər göstərir ki, PPE istehsalı beynəlxalq səviyyədə bir çox istehsalçı ölkələr üzrə paylanır. Ölkələr maskalar və ya əlcəklər kimi fərdi məhsul növlərinin istehsalında müxtəlif ixtisaslara malikdir. Açıq sərhədlərlə bu beynəlxalq əmək bölgüsü və miqyas iqtisadiyyatlarından istifadə bütün ölkələrə bütün fərdi məhsulların səmərəli və kifayət qədər tədarükünü təmin edir. Böhran zamanı bu məhsulların daha böyük miqdarına tez ehtiyac duyulduğu üçün qlobal istehsal sahələrinin şəbəkəsini genişləndirmək lazımdır.

Zaman pandemiyanın qarşısının alınmasında həlledici amil olduğundan, beynəlxalq ixtisaslaşmadan və böyük istehsal mərkəzlərinin miqyasının qənaətindən istifadə edilməlidir. Təchizatçıların beynəlxalq şəbəkəsi pozularsa, bütün istehsal zəncirləri hər bir ayrı-ayrı ölkədə zəhmətlə yenidən təşkil edilməlidir. Bəzi hallarda bu, artıq lazımsız gecikmələrə və imkanların itirilməsinə səbəb olub.

Bir nümunə inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda (Şimali Amerika, Qərbi Avropa, Çin, Yaponiya və Avstraliya) cəmlənmiş ventilyatorların istehsalıdır. Tibbi avadanlıqların istehsalı komponentlər üçün beynəlxalq təchizat şəbəkələrindən asılıdır. Buna görə də, hətta güclü istehsal potensialına malik olan ölkələr də ixrac məhdudiyyətlərinə qarşı çıxmalıdırlar - istehsal üçün PPE-nin vacib komponentləri olmadıqda, onlar çətin ki, istehsal güclərindən istifadə edə və ya genişləndirə bilməyəcəklər. Bütün dünyada istehsalçılar sağlamlıq böhranının öhdəsindən gəlmək üçün zəruri olan mallar üçün istehsal güclərini genişləndirmək və yenidən təchiz etmək üçün yorulmadan çalışırlar. Bu Herkul vəzifəsində onlar qeyri-bürokratik proseslərə və açıq bazarlara arxalanmağı bacarmalıdırlar. Bu, həm

sonrakı emal üçün tələb olunan xammal və komponentlərə (giriş tərəfi), həm də xaricdəki bazarlara çatdırılmaya (çıxış tərəfi) aiddir. İstənilən əlavə məhdudiyyətlər bu zəruri çevrilməni həftələrlə - aylarla olmasa da gecikdirə bilər (Selma Y.S. 2019).

Bir çox sənaye istehsal proseslərində, məsələn, təmiz otaq mühitlərində PPE zəruri komponentdir. Bu, xüsusilə dərmanların, tibbi avadanlıqların və tibbi istehlak materiallarının istehsalı üçün aktualdır.

(Avropa) kimya və əczaçılıq sənayesinin mühüm istehsal sahələri Avropadan kənarında, xüsusən ABŞ, Çin, Braziliya, İndoneziya, Cənubi Afrika, Kanada, Meksika və Rusiyada yerləşir - hər biri regional təchizat zəncirinə malikdir və təchizatçı kimi xidmət edir (Akçacı T., Çınaroğlu M.S. 2020).

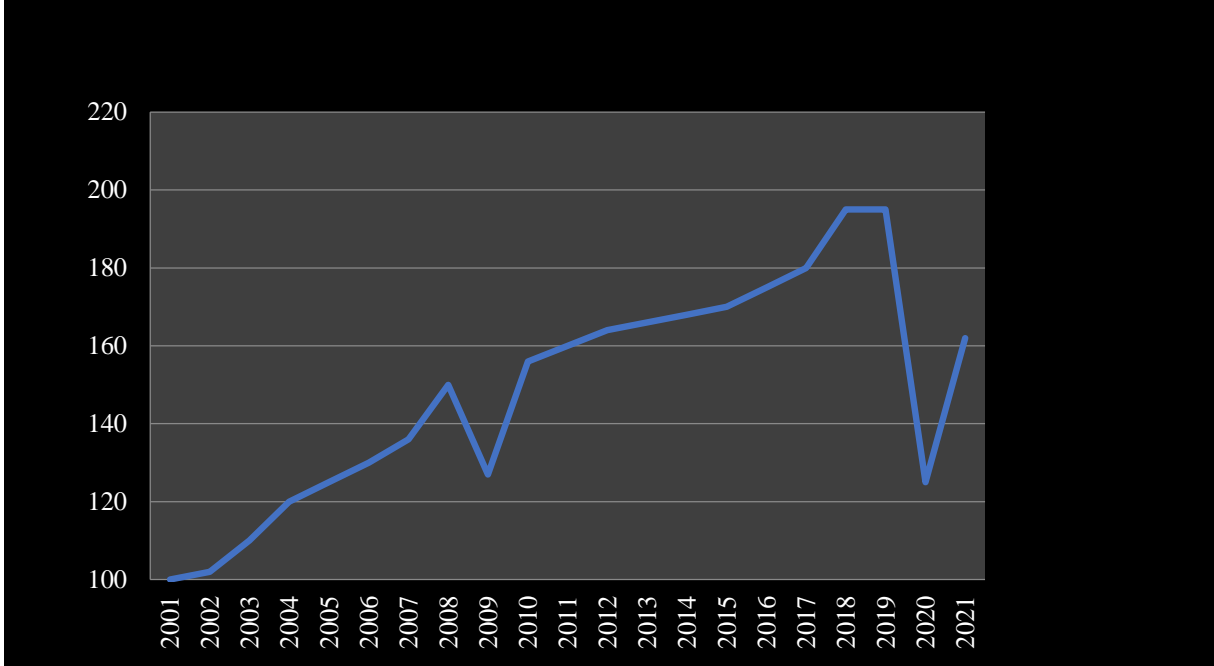
Dünya xarici ticarətinin inkişafına bir çox amillər təsir edir ki, bu da öz növbəsində ölkələr arasında ticarət əlaqələrinə təsir göstərir. Son zamanlar xarici ticarətin inkişafı üçün şərait COVID-19 pandemiyasının səbəb olduğu çox mənfi istiqamətdə inkişaf edir.

COVID-19-un mənfi nəticələri istisnasız olaraq bütün ölkələrin iqtisadiyyatına və xarici ticarətinə təsir göstərmişdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) məlumatına görə, COVID-19 pandemiyasının normal iqtisadi fəaliyyəti pozması səbəbindən 2020-ci ildə dünya ticarətinin həcmi 13-32% azalacaq və ekspertlərin fikrincə, bu, dünyanın bütün regionlarına təsir edəcək.

ÜTT ekspertləri COVID-19 qeyri-müəyyənliyi şəraitində dünya ticarətinin inkişafı üçün müxtəlif ssenariləri proqnozlaşdırırlar.

Yuxarıdakı qrafikdən də görüldüyü kimi, proqnozlar o qədər də optimist deyil və 2021-ci ildə xarici ticarət axınlarının bərpası ilə bağlı çox qeyri-müəyyən olaraq qalır. Eyni zamanda, dünya ticarətinin bərpasına təsir edən mühüm amillərdən biri, əlbəttə ki, dövlət başçılarının COVID-19-un fəsadlarına vaxtında reaksiya verməsi və siyasət sahəsində ən təsirli tədbirlərin görülməsi olacaqdır.

Diaqram 2: 2001-ci ildə fiziki baxımdan dünya mal ticarətinin dinamikası 2021 və onun inkişafı üçün qısamüddətli ssenarilər

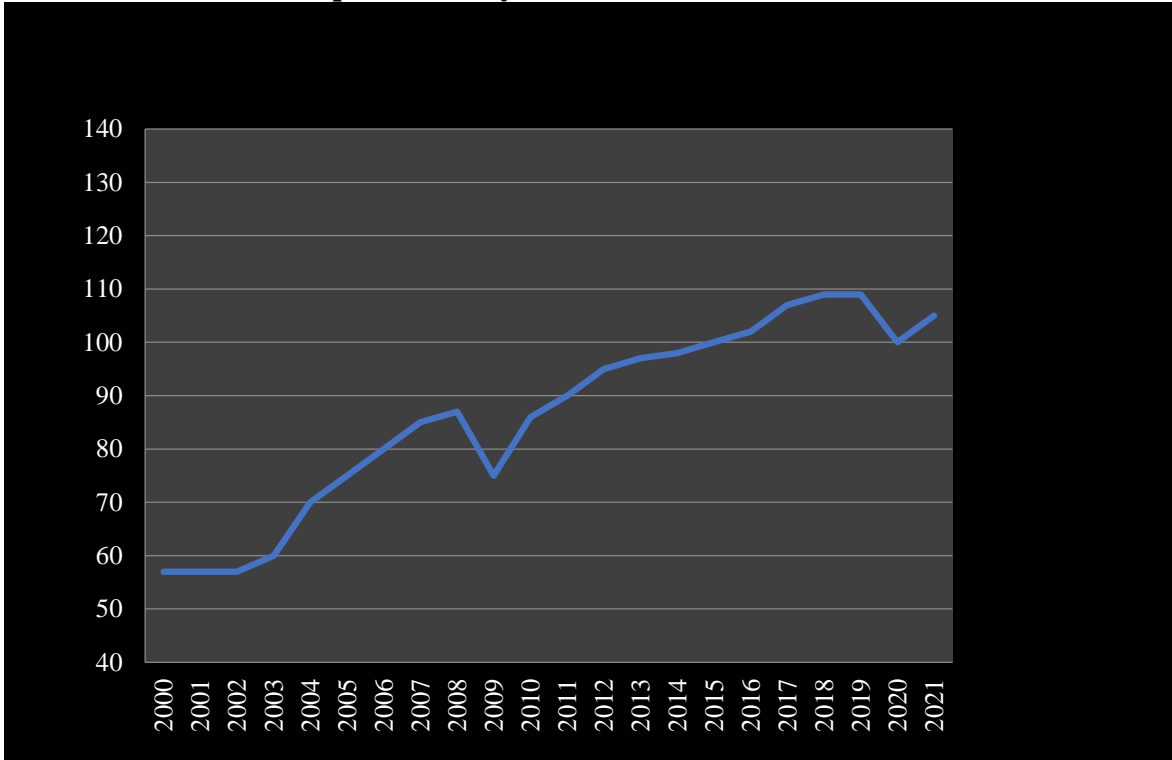

Mənbə: Galanakis C.M. “The Food Systems in the Era of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic Crisis”, Foods, 2020, 9, p.1-10

Hazırda ÜTT 2020-ci ildə qlobal mal ticarətinin 9,2% azalacağını, ardınca 2021-ci ildə 7,2% artacağını və ticarətin pandemiya əvvəlki tendensiyadan xeyli aşağı qalacağını proqnozlaşdırmışdır. Bu, ilkin proqnozlaşdırılardan daha qısa bir ticarət tənəzzülünü göstərir, baxmayaraq ki, gələcək bərpanın gücü ilə bağlı xeyli qeyri-müəyyənlik qalır. Bir çox ölkələrdə fiskal və monetar dəstəyi təmin etmək üçün nisbətən sürətli tədbirlər mənfi iqtisadi təsirlərin bir qismini azaltmağa kömək etdi. Böhranın ticarətə təsiri regionlar üzrə kəskin şəkildə fərqlənir, Asiyada ticarətdə nisbətən təvazökar azalmalar, Avropa və Şimali Amerikada isə daha böyük azalmalar müşahidə olunur. ÜTT-nin ticarət perspektivi yalnız mal ticarətini əhatə etsə də, COVID-19 getdikcə daha vacib olan xidmətlər sektoruna ağır zərbə vurdu. ÜTT-nin hesablamalarına görə, pandemiya zamanı bu sektor təxminən 27% azalıb, aşağı gəlirli ölkələr üçün mühüm ixrac mənbələri olan səyahət və nəqliyyat sektorları ən çox zərər çəkib. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının hesablamalarına görə, 2020-ci ilin ilk iki rübündə 495 milyon tam iş yeri itirilib ki, bu da ümumi qlobal məşğulluğun 17%-dən çoxunu təşkil edir. Bu ilin sonuna qədər bu itkilərin yalnız yarısının ödənilməsi gözlənilir. Qlobal ticarət indiyədək gözləniləndən daha yaxşı

davam edir. Fiskal və pul dəstəyi tələbi dəstəkləməyə kömək etdi və yeni ticarət məhdudiyyətləri nisbətən təvazökar idi. Pandemiyanın başlanğıcında tətbiq edilən ərzaq və dərman vasitələrinə bir çox ixrac nəzarəti qaldırıldı. Hökumətlər ÜTT-nin monitoring səyləri ilə əməkdaşlıq etdilər. ÜTT ekspertlərinin fikrincə, iyun və iyul aylarında dünya ticarət göstəricilərinin artması 2020-ci ildə ticarətin ümumi artımına çox nikbin təsir göstərib, çünki məhz bu aylarda dövlət dəstəyi ilə lazımi tədarüklər həyata keçirilib. Gələn ilə gəlincə, burada ekspertlər əvvəlki ilə müqayisədə daha pessimist proqnoz verirlər. Eyni zamanda, 21,3% cüzi artım var ki, bu da 2021-ci ildə mal ticarətinin pandemiya əvvəlki tendensiyadan xeyli aşağı olacağını göstərdi (Akçacı T., Çınaroğlu M.S. 2020).

Diagram 3: Dünya mal ticarətinin həcmi 2000-2021

Mənbə: Galanakis C.M. “The Food Systems in the Era of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic Crisis”, Foods, 2020, 9, p.1-10

Qeyd edək ki, koronavirus pandemiyası zamanı formalaşan xarici ticarət şərtləri Aİ ölkələri arasında Rusiya Federasiyasına münasibətdə ticarət və siyasi qarşılıqlı fəaliyyətə baxışlara yenidən baxılması üçün təkan olub. Rusiya Federasiyasına gəlincə, bu vəziyyət idxalı əvəzləmə siyasətini daha da intensiv

şəkildə həyata keçirməyə imkan verdi. Rusiya Federasiyasında idxalı əvəz edən dövlət siyasətinin illəri ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalında üçdə bir azalma baş verdi ki, bu da yerli istehsalçıların məhsullarının əhəmiyyətli bir hissəsini milli bazarda satmağa imkan verdi. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bütün ərzaq məhsullarını istehlakçılara təqdim etmək mümkün deyil. Rusiyanın coğrafi mövqeyinə görə idxalı əvəz etməyən ekzotik meyvələrin, palma yağı, qəhvə, çay, ədviyyatların idxalı da aktual olaraq qalır. COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar 2020-ci ildə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalan Rusiya Federasiyasının xarici ticarəti xüsusi diqqətə layiqdir. Rusiyanın ixrac tədarükü əmtəə strukturu, tədarük həcmələri və onların coğrafiyası baxımından əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

Federal Gömrük Xidməti 2020-ci ilin yanvar-iyul aylarında xam neft ixracının dəyərinin 2019-cu ilin eyni dövrü üçün ixrac həcmnin yalnız 63 faizi qədər dəyişdiyini qeyd edir. Neft məhsulları və kömür satışı pul ifadəsində dördə birdən çox, koks satışı 44 faiz, təbii qazın satışı isə iki dəfə azalıb. Bununla yanaşı, Federal Gömrük Xidməti 2020-ci ilin ilk yeddi ayı ərzində 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə buğda ixracının 10%, bitki yağının isə 38% artdığını qeyd edir. Eyni zamanda, 2020-ci ilin yanvar-iyul aylarında Rusiya xaricə 2,39 milyon ton belə nefti 1,69 milyard dollara satıb. Bütün aqrar-sənaye kompleksinin (AİK) ixracı isə 11 milyard dolları ötüb. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya yağlı bitkilərin ixracı perspektivləri təkcə qlobal bazar konyunkturundan deyil, həm də Rusiya yağlı toxumlarını və şəkərini almaqda maraqlı olan potensial alıcı ölkələrin struktur coğrafi dəyişməsi kimi bir sıra amillərdən asılıdır. Rusiyadan soya, yağ və mum alan ölkələr arasında Çin və Hindistan liderdir, İrana günəbaxan yağının tədarükü artır, Azərbaycan və Mərkəzi Asiyaya şəkər tədarükü artır.

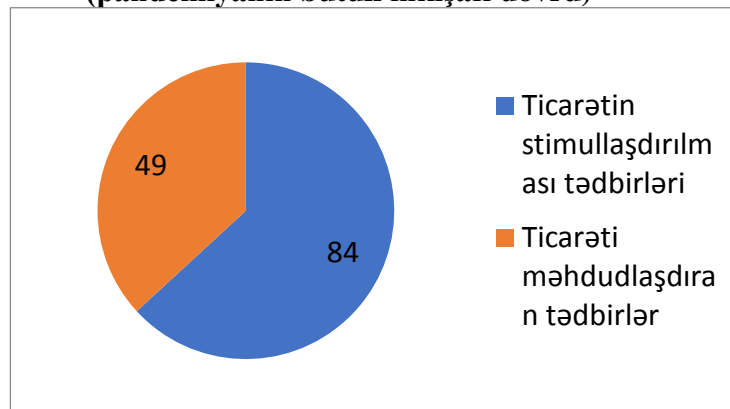
Aİ ölkələri və ABŞ-ın sanksiya siyasəti Rusiyanın ticarət vektorunun Şərqi doğru dəyişməsinə, Rusiyanı Asiya-Sakit Okean regionu ölkələrinə yönəltməyə və “Beynəlxalq Əməkdaşlıq və İxrac” milli layihəsinin həyata keçirilməsinə təkan verdi. dövlət subsidiyaları hesabına yağlı bitkilərin istehsalına ciddi dəstək verdi. Yağlı bitkilərin əkin sahələrinin genişləndirilməsi, eləcə də əkin sahələrinin

istifadəyə verilməsi siyasəti uğurla həyata keçirilir. Bu sahədə liderlər Moskva, Bryansk və Ryazan vilayətləridir. 2020-ci ildə Mərkəzi Federal Dairədə yağlı toxumların, xüsusilə də soya paxlalarının əkin sahələri genişləndi ki, bu da öz növbəsində Uzaq Şərqdə təbii fəlakətlər nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının itkisini əhəmiyyətli dərəcədə kompensasiya etməyə imkan verdi.

Bundan əlavə, Mərkəzi Federal Dairənin fermerləri, emalçılardan kolza tələbatının artması ilə əlaqədar olaraq, məhsuldarlığını əhəmiyyətli dərəcədə artırdılar. Kətan və digər kənd təsərrüfatı bitkilərinin emalı artır. Eyni zamanda, dəqiq emal olunmuş məhsulların ixracı Rusiya iqtisadiyyatına təkcə valyuta daxilolmalarının daxil olması hesabına fayda vermir. Xammalın yox, orta və yüksək emallı məhsulların satılması faktiki olaraq Rusiyada əlavə dəyər satılır (Galanakis C.M. 2020).

Pandemiya dövründə G-20 ölkələri tərəfindən COVID-19-un yaratdığı problemlərin həlli üçün 133 ticarət və ticarətlə bağlı tədbir görülüb. Tədbirlərin 63%-i (84) ticarətin asanlaşdırılması və liberallaşdırılmasına, qalan 37%-i (49) isə məhdudlaşdırılmasına yönəlib. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirlərin əksəriyyəti müvəqqəti xarakter daşıyır.

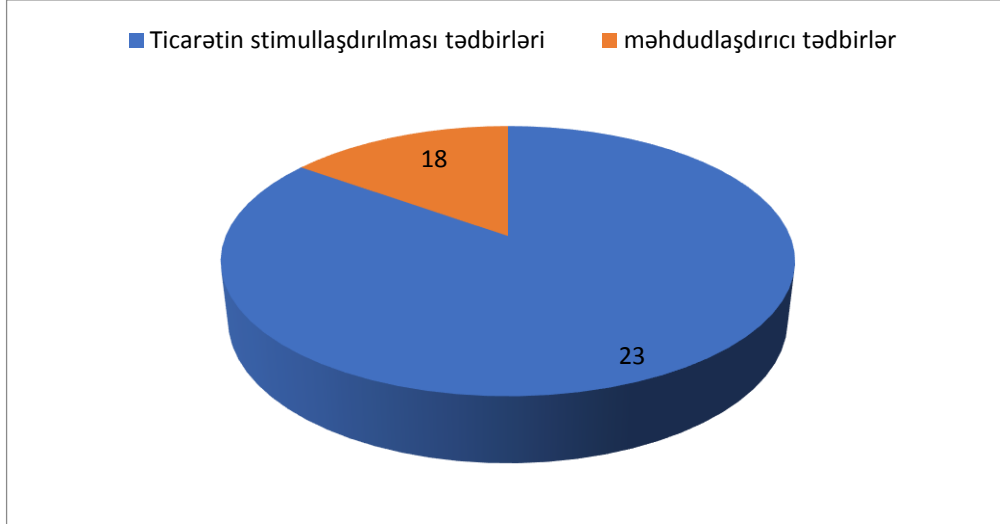
Diaqram 4: COVID-19 ilə əlaqədar görülən ticarət tədbirləri (pandemiyanın bütün inkişafı dövrü)

Mənbə: <https://www.economy.gov.ru/file/1927a6506a8270ad6b64c9c1310db8df/194411020.pdf>

Pandemiyanın bütün dövrü ərzində görülən tədbirlərə məruz qalan idxalın ümumi həcmi 266 milyard dollar təşkil edib.

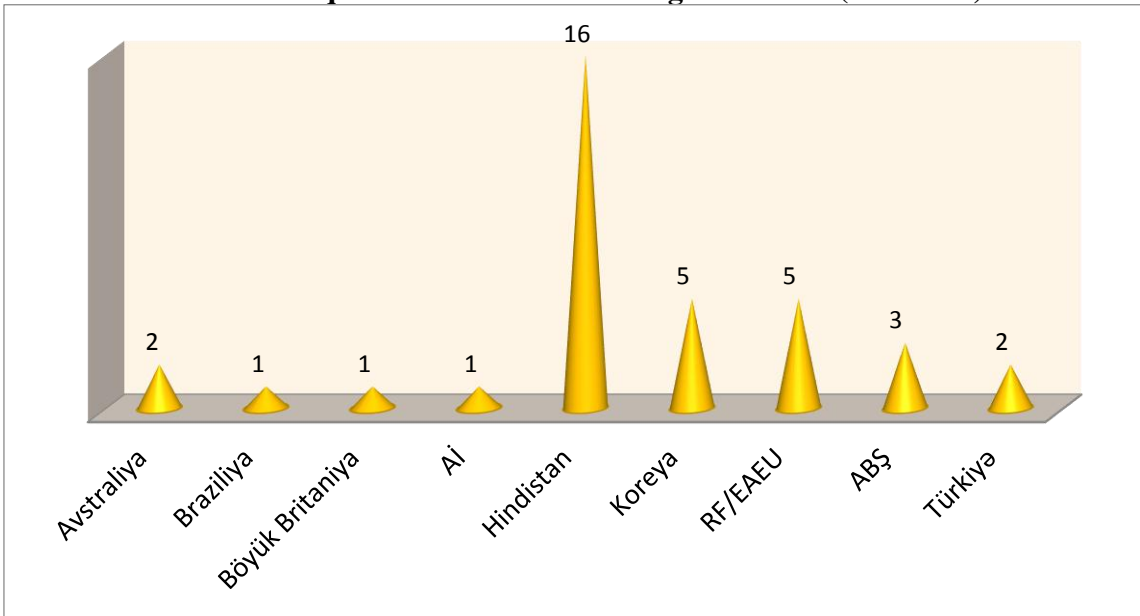
Diaqram 5: COVID-19 ilə əlaqədar görülən ticarət tədbirləri (Hesabat Dövrü)

Mənbə:<https://www.economy.gov.ru/file/1927a6506a8270ad6b64c9c1310db8df/194411020.pdf>

Tədbirlərin 44%-i idxal rüsumlarının azaldılması (35%), fiskal yükün azaldılması (14%), ixrac qadağalarının (30%) və ixrac rüsumlarının (11%) qaldırılması ilə ticarətin stimullaşdırılmasına yönəlib. Qalan 56% tədbirlər, əsasən, pandemiya ilə mübarizə üçün lazım olan malların ixracına qadağalar (90%) vasitəsilə ticarəti məhdudlaşdırdı.

Diaqram 6: COVID-19 ilə bağlı tədbirlər (ölkə üzrə)

Mənbə:<https://www.economy.gov.ru/file/1927a6506a8270ad6b64c9c1310db8df/194411020.pdf>

2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri dünyanın 188 ölkəsindəki tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları aparıb, 120 ölkəyə məhsul ixrac edilib, 174 ölkədən idxal edilib.

İxrac olunmuş xam neft və təbii qazın statistik təxmin edilən dəyərini nəzərə alsaq, 2021-ci ildə ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 35556,4 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ticarət dövriyyəsinin 23 850,6 milyon ABŞ dollarını və ya 67,1 faizini ixrac mallarının və 11 705,8 ABŞ dollarını (32,9 faiz) idxal mallarının təşkil edib və nəticədə 12 144,8 milyon ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo yaranıb. 2020-ci illə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsi real qiymətlərlə 46,9 faiz, real ifadədə isə 5,0 faiz artıb. İxracda real artım 17,0 faiz, idxalda 10,0 faiz azalıb.

2021-ci ildə qeyri-neft məhsullarının ixracı əvvəlki illərlə müqayisədə real ifadədə 47,2 faiz, real ifadədə isə 38,4 faiz artaraq 2713,4 milyon dollara çatıb. İxracın 41,6 faizi İtaliyaya, 12,7 faizi Türkiyəyə, 4,1 faizini təşkil edir. Rusiyada, İsraildə 4,0%, Xorvatiyada 3,4%, Gürcüstanda 3,0%, Almaniyada 2,9%, Hindistanda 2,7%, Portuqaliya və Tunisdə 2,6, İspaniyada 2,5%, Ukraynada 2,0%, Yunanıstanda 1,9%, Yunanıstanda 1,8% İngiltərədə 1.3%, Belarusiya, İsveçrə və Çexiyada 1.2% kuryer, 1.0% Kanada və 7.5% digər ölkələrə göndərilən malların dəyəri.

Rusiya (32,3%), Türkiyə (24,9%), İsveçrə (8,3%), Gürcüstan (5,8%), ABŞ (2,8%), Braziliya (2,7%), Ukrayna (2,0%), İtaliya (1,9%), Qazaxıstan (1,5%), Hollandiya (1,5%), İran (1,3%), Çin (1,3%), Belçika (1,2%), Türkmənistan (1,1%) və Özbəkistana ixracının dəyəri. (1,0 faiz).

İdxal olunan malların ümumi dəyərinin 17,7 faizi Rusiya, 15,8 faizi Türkiyə, 14,0 faizi Çin, 5,4 faizi Almaniya, 4,0 faizi Ukrayna, 3,8 faizi ABŞ, 3,6 faizi İtaliya, 3,4 faizi İran, 2,3 faizi idxal olunan malların payına düşür. % Böyük Britaniyadan, 2,2% Yaponiyadan gəlir. , Koreya 1,9%, Braziliya 1,7%, 1,6% İsveçrə 1,5% Fransa və 1,2% Hindistan, 1,1% Belarus 1,0% Vyetnam 1,0% və digər ölkələr 17,8% təşkil edir.

Ötən illə müqayisədə təzə meyvələr kimi vacib meyvələrin ixracı 20,2% kartof 13,5% meyvə və tərəvəz şirələri 7,2%, tütün 9,8%, tərəvəz konservləri 18,4%, təbii

üzüm şərabları əvvəlki illə müqayisədə 2021-ci ildə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. ixrac meyvə. və üzüm şirəsi - 15,9 faiz, pambıq lifi - 26,0 faiz, polietilen - 25,9 faiz, polipropilen - 32,3 faiz, mineral gübrələr - 4,6 dəfə, iplik, pambıq - 2,0 dəfə, dəmir çubuq, qara - 1 dəfə bu ixrac 0,6 dəfə, Yarımfabrikatlar, qara - 3,6 dəfə, sement klinkerlər - 1,6 dəfə, dəmir borular - 14,4 faiz, bentonit gil - 20,3 faiz, təzə tərəvəzlər - 20,4 dəfə artmışdır.şəkər - 2,5 dəfə. bitki yağı - 15,3 faiz, çay - 17,8 faiz, marqarin və digər qida əlavələri - 21,0 faiz artmışdır. . xam alüminium təşkil edir 19,4 faiz artmışdır.

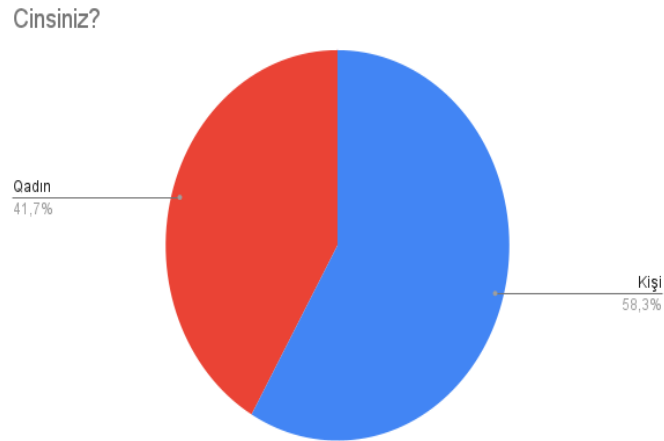
2020-ci illə müqayisədə xam şəkərinin idxalı 2021 - ci ildə 1,9 dəfə, təzə meyvələrin idxalı 1,1 faiz, şokolad və şokolad məmulatlarının idxalı 11,5 faiz, çörək - bulka məmulatlarının idxalı 21,4 faiz, kartofun 17,7 faiz, quş əti və onun emal məhsullarının idxalı 3,7 faiz, təzə tərəvəzlərin idxalı 12,4 dəfə, avtomobillərin idxalı 1,7 dəfə, kompyuterlərin, blokların və məişət texnikasının - 3,9 faiz, yük maşınlarının - 53,1 faiz, rezin şinlərin - 29,7 faiz, Mebel - 14,3 faiz., ev kondisionerləri - 6,1%, Məişət soyuducular - Buğda idxalı 15%, 9%, bitki yağları 6,8%, kərə yağı, digər süd yağları və makaron məmulatları 10,5%, çay - 0,1%, mal əti - müvafiq olaraq 41,4% və 52,6% artıb. siqaretlər-41,4%, əczaçılıq preparatları - 1,7%, polad prokat - 30,0%, qara Borular - 16,6%, sintetik yuyucu vasitələr - 0,1%, qara çubuqlar - 63,3%, mineral gübrələr - 62,9%, polietilen - 22,4%, qara metal küncələri. - 23,8%, polipropilen eni 32,0% azalıb.

Buna görə də yuxarıda deyilənləri təhlil edərək qeyd etmək lazımdır ki, COVID-19 pandemiyası hallarına baxmayaraq, malların ixracı və idxalında coğrafi dəyişikliklər baş versə də, xarici ticarət bir çox ölkələrin dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas mənbələrindən biri olaraq qalır. Rusiya Federasiyasında həyata keçirilən idxal əvəzləşdirmə siyasəti yerli istehsalçıya və daxili ərzaq bazarına əhəmiyyətli dəstək vermiş və dövlət subsidiyaları ilə həyata keçirilməsi Rusiya Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üçün daha əlverişli şərait yaradacaqdır.

Pandemiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini qiymətləndirmək məqsədilə sahibkarlar arasında sorğu keçirilib. Sorğuda 120 sahibkar iştirak edib ki, onların 58,3% - i kişilər, 41,7% - i isə qadınlar olub. Sorğunun nəticələrinə görə, bu

vəziyyəti qiymətləndirən sahibkarların əksəriyyəti (58,3%) koronavirusun pandemiyasının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin maksimal dərəcədə mənfi olacağına qərar verib.

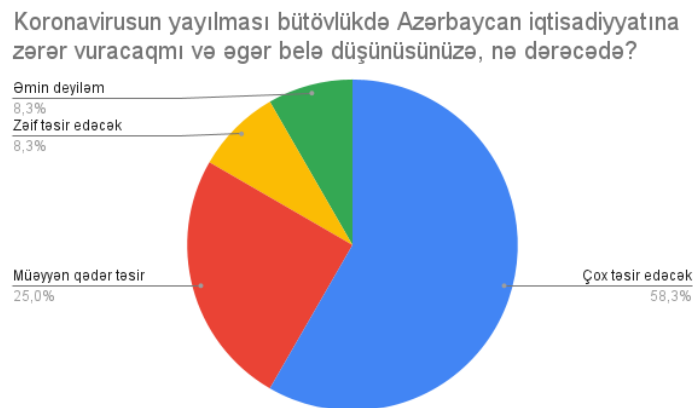
Şəkil 1: Sorğuda iştirak edənlərin cinsiyət fərqi

Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Koronavirusun yayılması bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatına zərər vuracaqmı və əgər belə düşünürsünüzə, nə dərəcədə? Sualına, respondentlərin 58.3 %-i çox təsiri olacaq, 25%- i müəyyən dərəcədə təsiri olacaq, 8.3 %-i zəif təsiri olacaq, digər 8.3 %- isə cavab verməkdə əmin deyiləm deyə bildirmişdir.

Şəkil 2: Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri ölçülməsi qrafiki

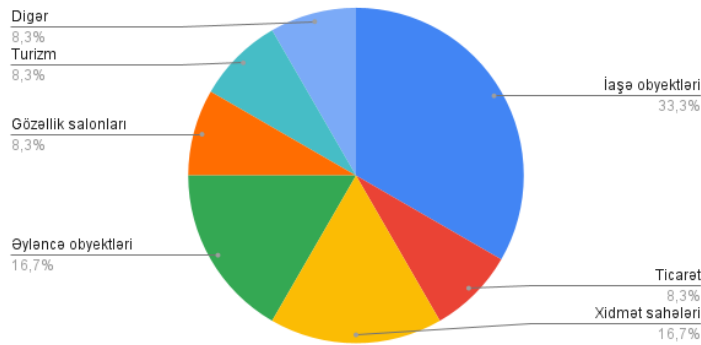
Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Sahibkarlar hesab edirlər ki, bundan birinci zərər çəkən ictimai iaşə sahələridir.

Sizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı sektorları, hansı biznes sahələri koronavirusun yayılmasından daha çox təsirlənir və ya təsirlənə bilər? Sualına, respondentlərin 33.3 %-i yaşə obyektleri, 8.3 %-i turizm, 8.3 %-i ticarət, 16.7 %-i xidmət sahələri, 16.7 %-i əyləncə obyektleri, 8.3 %-i gözəllik salonları cavabını qeyd etmişdir. Digər 8.3 % isə, cavab verməkdə çətinlik cəkdiyini qeyd etmişdir.

Şəkil 3: Koronavirusun təsir etdiyi sektorlar

Sizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı sektorları, hansı biznes sahələri koronavirusun yayılmasından daha çox təsirlənir və ya

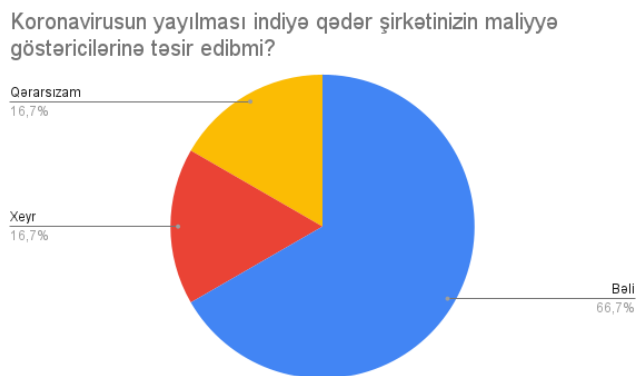

Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Sahibkarların 66.7 %-i koronavirusun yayılmasının təşkilatlarının maliyyə göstəricilərinə mənfi təsir göstərdiyini bildirmişdir. Respondentlərin böyük hissəsi, pandemiyanın kiçik müəssisələrə daha çox mənfi təsir etdiyini qeyd etmişdir. Belə ki, qadın sahibkarlar kişilərə nisbətən pandemiyanın mənfi nəticələri haqqında daha çox fikir bildirmişlərdir. Qadın bizneslərinin 68%-i, xidmət, mədəniyyət, idman və tədbirlər sektorlarında çalışan 15-ə qədər işçisi olan kiçik təşkilatlardır.

Koronavirusun yayılması indiyə qədər şirkətinizin maliyyə göstəricilərinə təsir edibmi? Sualına, 66.7 % bəli, 16.7 % xeyr, digər 16.7 % isə qərarlız olduğunu qeyd etmişdir.

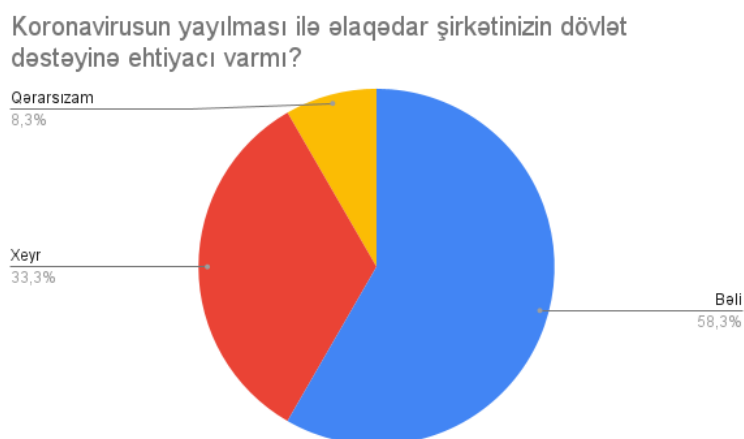
Şəkil 4: Koronavirusun şirkətlərin maliyyə göstəricilərinə təsiri

Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Koronavirusun yayılması ilə əlaqədar şirkətinizin dövlət dəstəyinə ehtiyacı varmı? Sualına, 58.3 % bəli, 33.3 % isə xeyr cavabını qeyd etmişdir. Digər, 8.3 % isə qərarlısız olduğunu qeyd etmişdir. Araşdırma nəticələrindən görüldüyü kimi, sahibkarlar hər zamankından daha çox dövlətdən dəstək istəyirlər – 58.3% buna böyük ehtiyacı olduğunu qeyd edib.

Şəkil 5: Koronavirus səbəbilə şirkətə dövlət dəstəyinin ehtiyacının ölçülməsi

Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Dövlətin hansı dəstəyi şirkətinizə koronavirusun nəticələrinin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək? Sualına, 41.7 % vergilərin azaldılması, 25 % faizsiz kredit verilməsi, 8.3 % kommunal ödənişlərin azaldılması cavabını vermişdir. Digər 16.7 % isə cavab verməkdə çətinlik çəkdiyini qeyd etmişdir.

Şəkil 6: Koronavirusun nəticələrinin öhdəsindən gəlmək üçün dövlət dəstəyi

Mənbə: müəllif tərəfindən keçirilən sorğu əsasında tərtib olunmuşdur.

Araşdırma nəticələrinə görə, əksər sahibkarlar öz sənayələrində vəziyyətin normallaşması perspektivlərinə bədbəndirlər. 43% vəziyyətin bir ildən tez, 34% isə iki və ya üç ildən sonra normallaşacağına inanmaqdadır. Sahibkarların 23 % vəziyyətin bir neçə aya normallaşacağına inanmaqdadır.

Tədqiqat nəticələrinə görə, azərbaycanlı sahibkarlar bizneslə məşğul olmaqda çətinlik çəkirlər və yaxın gələcəkdə vəziyyətin yaxşılaşacağına ümid etmirlər. Biznes nümayəndələri dövlətdən vergi rejiminin yumşaldılmasını və digər dəstək tədbirlərinin görülməsini xahiş edirlər. Böhranın mənfi nəticələri xüsusilə kiçik müəssisələrdə nəzərə çarpmaqdadır.

III FƏSİL. PANDEMİYA DÖNƏMİNDƏ XARİCİ TİCARƏTDƏ YARANAN PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

3.1. COVID-19 pandemiyası dövründə dünya ölkələrinə tətbiq edilən qadağaların yaratdığı problemlər

Koronavirus (COVID-19) epidemiyası bütün dünyada ictimai sağlamlıqdan sosial psixologiyaya, iqtisadiyyatdan siyasətə qədər bir çox müxtəlif sahələrə dərinlən təsir edib. Epidemiyaya qlobal böhrana gətirib çıxardı və dünya iqtisadiyyatının hazırkı modelinin artıq köhnəliyini və 21-ci əsrin çağırışlarına cavab vermək iqtidarında olmadığını açıq şəkildə göstərdi. Covid-19-un ortaya çıxması hər kəsin həyatında bir çox dəyişikliklərə səbəb oldu və uşaqlar distant təhsil almalı, böyüklər isə öz bizneslərini evlərindən idarə etməli oldular. Bir tərəfdən xəstəliklə bağlı bilinməyənlər, digər tərəfdən də narahatlıq və qorxular insanların epidemiyaya haqqında daha çox məlumat əldə etməsinə və epidemiyadan qorunmaq üçün daha çox araşdırma aparmasına səbəb olurdu. İnsanların davamlı olaraq sosial media vasitəsilə mövzu ilə bağlı paylaşılan məlumatlara məruz qalması da onların doğru məlumatı yalan məlumatdan ayırmasını çətinləşdirirdi. COVID-19 virusunun sürətli inkişafı insan həyatının bütün sahələrində, xüsusən də iqtisadiyyatda qlobal problemlər yaradıb. Hazırda hökumətlər insanların həyatını xilas etmək və dünya iqtisadiyyatlarını qorumaq arasında tarazlıq axtarır. Həqiqətən də pandemiya ilə əlaqədar bir çox müəssisələrin tədarük zəncirini qırmaq, sənaye, mağaza və salonların işini dayandırmaq lazım idi. Məhsul və xidmətlərin satışından əldə olunan gəlirlər azaldı, reklam gəlirləri azaldı, abunələr azaldı. COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar ölkələr zəruri malların istehsalı və satışı ilə məşğul olanlar istisna olmaqla, bütün müəssisələrin işini dayandırmalı oldular. İlk növbədə, yeni koronavirus infeksiyası istehlakçı ilə birbaşa təmasda olan sənaye sahələrində dəyişikliklər etdi: ticarət və əyləncə mərkəzləri, kinoteatrlar, teatrlar, gözəllik salonları, bərbərlər, qeyri-ərzaq mağazaları, iaşə obyektləri, idman zalları, hovuzlar, tibb mərkəzləri, eləcə də yüngül sənaye müəssisələri. Nəqliyyat şirkətləri zərər çəkib. Sərnişin daşınması demək olar ki, iki dəfə azalıb, bir sıra ərazilərdə daşımalar tamamilə

dayandırıldı. Amma sərhdələrin bağlı olmasına baxmayaraq, maşınqayırma və kimya məhsullarının ixracı prosesi dayandırılmadı.

2020-ci ilin ilk iki ayı ərzində Çindən qlobal bazara polad məhsullarının tədarükü təxminən 27% azalaraq 7,8 milyon tona düşüb. Çin metallurgiya şirkətləri əvvəllər verilmiş sifarişlər üçün xarici alıcılardan imtinalar almağa başladılar. Xaricə satışdan itkilərini kompensasiya etmək üçün Çin daxili bazarda məhsul sataraq onu tutmağa çalışıb. İtaliya hökuməti sənaye və ticarət obyektlərinin fəaliyyətini dayandırmaq qərarına gəldi. COVID-19 əmək bazarının işini tənziqlədi. Bir çox şirkətlər və müəssisələr minimum ödənişləri qoyaraq əmək haqqını bir neçə dəfə azaltmalı oldular. Epidemiya zamanı Rusiya və bir sıra digər ölkələr lazımi tibbi avadanlıqla təchiz olunmuş binaların çatışmazlığı, habelə fərdi qoruyucu vasitələrin: qoruyucu kostyumlar, maskalar, əlcəklər, dezinfeksiyaedici vasitələr və s.-nin çatışmazlığı kimi problemlə üzləşdi.

Koronavirus, digər sahələrdə olduğu kimi, bütün dünyada təhsilin tərəqqisini təhlükə altına qoyub. Pandemiya təhsilə ciddi təsir göstərərək, dünyanın demək olar ki, bütün yerlərində məktəbləri bağladı və bütün təhsil sistemlərində ən böyük şoka səbəb oldu.

Distant təhsilə keçmək məcburiyyətində qalan məktəblər, universitetlər və uşaq bağçaları bu “yeni normala” hazır deyildilər. Təhsilverənlər “distant təhsil üçün” tədris prosesini tez bir zamanda yenidən təşkil etmək, tələbələrin diqqətini təlim prosesinə cəlb etmək və daha çevik tədris prosesinə keçidi formalaşdırmaq potensialına malik deyildilər. Bundan əlavə, təhsilverənlər onlayn platformalarda yeni təlim texnologiyalarına uyğunlaşa bilmirdilər. Müəllimlərlə daim əyani şəkildə ünsiyyətdə olan valideynlər də distant təhsil formasında şagirdlərin fəaliyyətinə nəzarət etməyə çətinlik çəkirdilər. Gözlənilməz vəziyyət bizə göstərdi ki, ölkələrdə bu təhsil forması rəsmiləşdirilməli, distant təhsilə cavabdeh müəllimlər kurslara cəlb edilməli, yeni nəsil internet sistemi olmalı, bu təhsil növü üçün metodologiya hazırlanmalı, təhsilin idarə edilməsi universitet proqramlarına və hazırlanmış pedaqogikaya daxil edilməlidir.

Koronavirus ilə əlaqədar olaraq evdən işə köçürülən işçilər tərəfindən göstərilən ilkin məhsuldarlıq artımı tez bir zamanda yorğunluğun artması ilə əvəz olundu. Bir anda bir neçə amil təsir etdi: iş yerinin olmaması, uşaqlar, qohumlar və ya qonşular şəklində xüsusi “ev amilləri”, daim diqqəti yayındıran, komandada ünsiyyətin olmaması, işəgötürənin həddindən artıq və ya əksinə, minimal nəzarəti. Bütün bunlar normal iş üçün maneəyə çevrildi və bu, çoxları üçün işləmək üçün motivasiyanın itirilməsi ilə nəticələndi. Buna qeyri-sabit iqtisadi vəziyyət və bir çox sənayeni əhatə edən ixtisarlar ilə bağlı qeyri-müəyyənlik faktoru əlavə edildi.

Koronavirus pandemiyasının geniş ərazilərdə yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə bir çox ölkələrdə yük maşınlarının və idxal məhsullarının ölkəyə daxil olmasına qadağa qoyuldu. İdxal və ixrac proseslərinə bir sıra məhdudiyyətlər qoyuldu.

Koronavirusla bağlı dünyada səyahətlərin azalması prosesi getdi. İnsanlar artıq hər hansı ölkədən deyil, regionda koronavirusa yoluxanların sayında çoxalmalar olduqda həmin bölgəyə getməyə çəkildilər. Bəzi ölkələr pandemiya ilə əlaqədar sərhədlərini bağladılar. Virus aşkarlanmış ölkələrə olan uçuşlar ləğv edildi. Bir sıra reyslər təxirə salındı. Bu qadağalar turizm sahəsinə çox böyük mənfi təsir göstərdi.

Covid-19-un yayılmasının qarşısını almaq və insan itkisini minimuma endirmək cəhdi olaraq, bütün dünyada hökumətlər kilidləmə qaydalarını tətbiq etməklə məcburi özünü-təcrid variantını tətbiq etdilər. Təəssüf ki, insanların hərəkətliliyini məhdudlaşdırmaq və onları ən vacib şeylərdən məhrum etmək xoşbəxtlik səviyyələrinə mənfi təsirini gücləndirdi.

Diqqətəlayiqdir ki, hər gün yeni ölümlərlə müşayiət olunan Covid-19-un xoşbəxtliklə tərs U-formalı əlaqəsi var idi. Görünür, insanlar Covid-19-un başlanğıcında müsbət və nikbin idilər, çünki ölüm nisbəti nisbətən aşağı və sağalma nisbətləri yüksək idi. Ancaq pandemiya irəlilədikcə daha çox narahat oldular və bu münasibət dəyişdi və mənfi oldu, yeni Covid-19 ölümlərinin sayı artdıqca insanların xoşbəxtliyi azaldı.

Bundan başqa, səyahətlə bağlı tədbirlərin demək olar ki, universal qəbulu, xüsusən də potensial böyük iqtisadi və sosial nəticələr fonunda, bu cür tədbirlərin

pandemiya zamanı virusun beynəlxalq ötürülməsini azaltmaqda təsirli olub-olmaması ilə bağlı suallar doğurur. Əvvəlki yoluxucu xəstəliklərin yayılması ilə bağlı araşdırmalar, səyahətlə bağlı bəzi tədbirlərin qrip epidemiyalarının qarşısını almaqda yalnız məhdud və ya ən yaxşı halda təvazökar effektivliyə malik olduğunu irəli sürdü. Məsələn, pandemiya qripinə nəzarət etmək üçün beynəlxalq səyahət tədbirlərinin effektivliyinin sistematik nəzərdən keçirilməsi 15 tədqiqat müəyyən etdi və aşkar etdi ki, erkən həyata keçirilən tədbirlər yerli ötürülməni bir neçə gün və ya həftə gecikdirir, beynəlxalq yayılmasını yavaşlata bilər və əkmə hadisələrinin sayını azaltmaqla təcrid olunmuş yerlərdə epidemiya pikini gecikdirir. İcmal skrininq üsullarının effektiv olduğuna dair heç bir sübut müəyyən etmədi, lakin sərhədlərin bağlanması 1918-ci il qrip zamanı kiçik ada dövlətlərinə virusun daxil olmasının qarşısını almaqda təsirli olduğunu müəyyən etdi. pandemiya. Bununla belə, müəlliflər nəticə çıxarıqları ümumi sübut bazasının kiçik və keyfiyyətsiz olduğu qənaətinə gəlirlər.

Həm epidemiya, həm də pandemik qrip üçün səyahət tövsiyələri, müayinə, daxili səyahət məhdudiyyətləri və sərhədlərin bağlanması da daxil olmaqla daha geniş tədbirlər spektrinin əlaqəli, lakin daha geniş nəzərdən keçirilməsi, həmçinin səyahət məhdudiyyətlərinin epidemiyaların gəlişini və yayılmasını gecikdirə biləcəyini və təcrid olunmuş yerləri seçdiyini müəyyən etdi. sərhədlərin bağlanmasından daha çox faydalana bilər. Bununla belə, bir daha ümumi təsir ölçüləri nisbətən kiçik idi və sübutların keyfiyyəti də çox aşağı olmuşdur. Həm beynəlxalq, həm də ölkədaxili səyahət məhdudiyyətlərinin başqa bir araşdırması belə nəticəyə gəldi ki, bu cür tədbirlər hər iki məlumatın yayılmasını gecikdirə bilər, lakin ehtiva edə bilməz. Müəyyən edilmiş araşdırmaya əsaslanaraq, araşdırma belə nəticəyə gəldi ki, daxili və beynəlxalq sərhəd məhdudiyyətləri epidemiyanın yayılmasını müvafiq olaraq 1 həftə və 2 ay gecikdirə bilər və belə məhdudiyyətlər yayılmasını və bir neçə gündən 4 aya qədər olan epidemiyaların zirvəsi. Bununla belə, bu cür tədbirlərin tətbiqi vaxtı əsas idi; epidemiyanın başlanmasından 6 həftədən çox müddət sonra məhdudiyyətlər qoyulduqda yayılma gecikməsinin həcmi xeyli azaldı.

Ümumiyyətlə, sübutlar göstərir ki, ictimai səhiyyə fəvqəladə halları zamanı insanların və malların hərəkətinin məhdudlaşdırılması əksər hallarda səmərəsizdir və resursları digər müdaxilələrdən yayındıra bilər. Bundan əlavə, məhdudiyyətlər lazımi yardımı və texniki dəstəyi dayandıra bilər, biznesi dayandıra bilər və təsirə məruz qalan ölkələrə mənfi sosial və iqtisadi təsirlər göstərə bilər. Bununla belə, müəyyən şəraitdə insanların hərəkətini məhdudlaşdıran tədbirlər müvəqqəti olaraq faydalı ola bilər, məsələn, beynəlxalq əlaqələri az olan və reaksiya imkanlarının məhdud olduğu şəraitdə.

Beynəlxalq trafikə əhəmiyyətli dərəcədə mane olan səyahət tədbirləri yalnız epidemiyanın başlanğıcında əsaslandırıla bilər, çünki onlar ölkələrə bir neçə gün də olsa, effektiv hazırlıq tədbirlərini sürətlə həyata keçirmək üçün vaxt qazanmağa imkan verə bilər. Bu cür məhdudiyyətlər risklərin diqqətlə qiymətləndirilməsinə əsaslanmalı, ictimai sağlamlıq riskinə mütənasib olmalı, müddəti qısa olmalı və vəziyyətin inkişafı ilə mütəmadi olaraq yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

Təsirə məruz qalan ərazilərə səyahət qadağaları və ya təsirlənmiş ərazilərdən gələn sənişinlərə girişin qadağan edilməsi halların idxalının qarşısını almaqda adətən təsirli olmur, lakin əhəmiyyətli iqtisadi və sosial təsir göstərə bilər. ÜST-nin COVID-19 ilə bağlı beynəlxalq narahatlıq doğuran ictimai səhiyyə fəvqəladə vəziyyəti elan etməsindən bəri və 27 fevral tarixinə kimi 38 ölkə Çinə və ya digər ölkələrə səyahətlə bağlı beynəlxalq trafikə əhəmiyyətli dərəcədə mane olan əlavə sağlamlıq tədbirləri barədə ÜST-yə məlumat verib, sənişinlərin girişinin rədd edilməsi, viza məhdudiyyətləri və ya geri qayıdan səyahətçilər üçün karantin. Səyahətçilərin girişini rədd edən və ya Çinə və ya təsirlənən digər ölkələrə uçuşları dayandıran bir neçə ölkə indi COVID-19 halları barədə məlumat verir.

Yalnız çıxışda və ya girişdə hərəkətin yoxlanılması beynəlxalq yayılmasının qarşısını almaq üçün effektiv üsul deyil, çünki yoluxmuş şəxslər inkubasiya dövründə ola bilər, xəstəliyin başlanğıcında aşkar simptomları ifadə edə bilməzlər və ya qızdırmanı dissimulyasiya edə bilərlər. antipiretiklər; əlavə olaraq, bu cür tədbirlər az fayda gətirə biləcək şeylər üçün əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir. Səyahətçilərə risklərin düzgün qiymətləndirilməsi və gələn səyahətçilərin mümkün

təmaslarını izləmək üçün səyahətçilərin əlaqə məlumatları ilə birlikdə səyahətçilərə qarşısının alınması tövsiyəsi mesajları vermək və sağlamlıq bəyannamələrini toplamaq daha effektivdir.

Göründüyü kimi, Covid-19 pandemiyası heç bir sahədə ziyansız ötüşmədi. Bütün bu qadağalar iqtisadiyyatın ciddi şəkildə zəifləməsinə gətirib çıxardı.

Beləliklə, qeyd edilən faktlar COVID-19 pandemiyası dövründə dünya ölkələrinə tətbiq edilən qadağaların yaratdığı problemləri müəyyən etməyə kömək etdi.

Çinin idxalının davamlı olaraq azaldığı, aprel ayında ixracın artdığı və canlanma tendensiyası uzunmüddətli olmasa da, pandemiyanın təsiri ilə ilk aylarda azalma sürətinin daha yüksək olduğu görünür. Yaponiyada pandemiyanın gec ortaya çıxması ilə əlaqədar olaraq, ilk aylarda digər ölkələrdəki məhdudiyətlər səbəbindən azalma templərindən sonra 2020-ci ilin may ayında ixracın 26%, idxalın isə 21% azaldığı göstərilir. AB-də aprel və may ayları üçün məlumatlar hələ açıqlanmayıb, lakin əvvəlki aylarda həddindən artıq aşağı tendensiyanın başladığı açıq şəkildə görünür. ABŞ-da may ayı məlumatları hələ açıqlanmasa da, bu ölkədə pandemiyanın şiddətli təsiri ilə başlayan eniş trendinin aprel ayında xeyli artdığı görünür. Koreya Respublikasında aprel və may aylarında azalma faizləri çox yüksəkdir. Göründüyü kimi, regiondaxili ticarət Şərqi Asiya və Sakit Okean Regionlarındakı ölkələr üçün daha aşağı sürətlə azalıb, Avropa İttifaqı üçün ümumi ticarətə oxşar nisbətdə azalıb və daha güclü azalma (ixrac üçün 42% və 46% üçün) baş verib. idxal) ABŞ-da. Bəzi aylarda regiondaxili ticarətin artmasına baxmayaraq, sonradan azalma tendensiyası başladığı və azalma faizlərinin daha yüksək olduğu müşahidə edilir. Pandemiyanın təsiri ilə tətbiq edilən məhdudiyətlərin çevikliyinə görə xarici ticarət tendensiyası dəyişdiyi anlaşılır.

Xarici ticarət fəaliyyətlərində regional qiymətləndirmələrdə həm inkişaf etməkdə olan, həm də inkişaf etmiş ölkələrdə 2020-ci ilin birinci rübündə başlayan azalma tendensiyası aprel ayından sonra ikinci rübdə çox daha yüksək enişlə davam edir. 2020-ci ilin ikinci rübündə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ticarət inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha yüksəkdir.

Dünyada Covid-19 pandemiyasının ən mühüm yan təsirlərindən biri də bəzi tibbi məhsulların tədarüki səbəbindən respiratorlar (ventilyatorlar), monitorlar, termometrlər, dezinfeksiyaedicilər, qoruyucu maskalar və geyimlər kimi tibbi avadanlıq və materiallara tələbatdır. kafi deyil, təbii nəticəsi olaraq bir çox ölkədə xəstələrin sayında həddindən artıq artım var. Covid-19-un sürətli qloballaşması nəticəsində 2020-ci ilin ilk aylarından məcburi ixrac məhdudiyyətlərinin təsiri ilə bu məhsulların tədarüki üçün qeyri-adi mübarizə başlayıb. Bu məhsullar əvvəllər inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən Çindən gətirildiyindən və epidemiya ilk dəfə Çində başladığından, dərman məhsullarından məhrumiyyətlərin artması çətin mübarizə şəraitinə gətirib çıxarıb. Covid-19-un təsiri ilə tibbi məhsullara tələbatın maksimum artması nəticəsində bu məhsulların xarici ticarəti sürətlə artmağa başlayıb. Tibbi məhsulların xarici ticarətindəki dəyişikliklər Cədvəl 3-də dünyanın ən böyük üç iqtisadiyyatı kimi Çin - ABŞ - Aİ qrupunda aylar və faiz dəyişiklikləri (əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə) göstərilmişdir.

Cədvəl 2: Dərman Məhsullarının Dünya Xarici Ticarətində Dəyişikliklər (Milyon ABŞ dolları), (%) - 2020

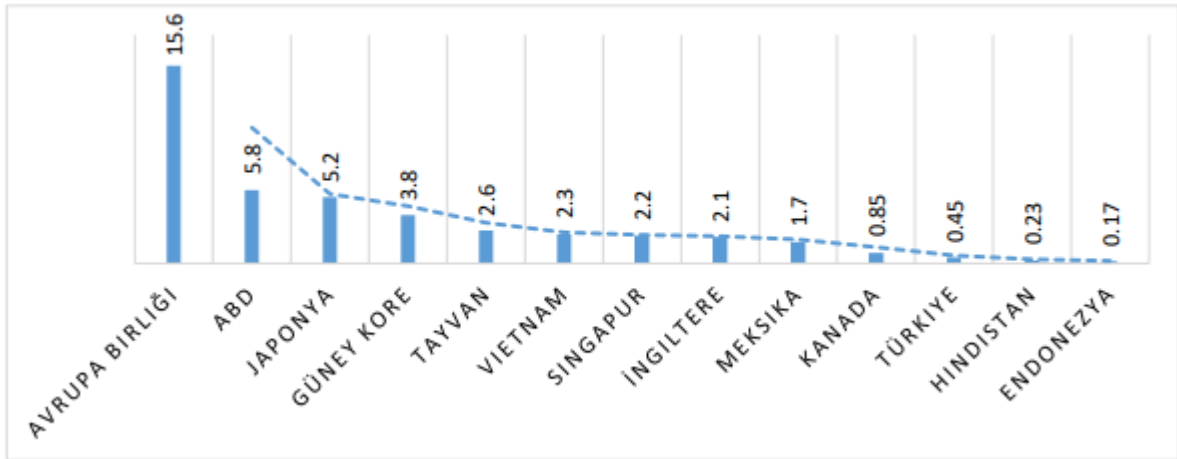
AY	AVROPA BİRLİYİ		ABŞ		ÇİN		Cəmi
	İdxal	Ixrac	İdxal	Ixrac	İdxal	Ixrac	
Ocak	1.728	1.821	3.161	2.340	3.362	4.660	13.001
Şubat	1.477	2.069	2.936	2.506	-	-	12.938
Mart	1.945	2.064	3.092	2.739	2.030	3.746	15.616
Nisan	-	-	5.234	1.861	1.613	12.931	21.639

Mənbə: UNCTAD, Beynəlxalq Ticarət və Əmtəə Araşdırması № 69, 2020.

Dünyanın üç böyük iqtisadiyyatı tərəfindən həyata keçirilən beynəlxalq ticarətin Covid-19 prosesi zamanı ehtiyacı maksimuma çatan tibbi məhsullara tələbatın ödənilməsində mühüm rol oynadığı görünür. Bu məhsulların xarici ticarətində artım tendensiyası 2020-ci ilin fevral və mart aylarında başlayıb və aprel ayında iki dəfə artaraq, Covid-19-dan təsirlənən ölkələrdə məhsul tələbatının ödənilməsinə töhfə verib. 2020-ci ilin ilk iki ayında Çində bu dərmanlara tələbatın artmasının idxalda 47% artıma səbəb olduğu görünür. Bu tələbat pandemiyadan hələ əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənməmiş Avropa və ABŞ ştatlarına ixracın artması

hesabına ödənilir. Aprel ayında Çinin tibbi avadanlıq ixracında böyük artım (338%) müşahidə edilir və bu artımın əsasən qoruyucu vasitələrin ixracı hesabına olduğu izah edilir. 2020-ci ilin aprel ayında ABŞ-da dərman preparatlarının idxalı 60% artıb, ixrac isə 20% azalıb ki, bu da Covid-19 pandemiyası ilə bağlı narahatlığı göstərir (UNCTAD, 2020).

Diaqram 7: Covid-19-un Dünya Xarici Ticarətinə Təsiri (Milyard dollar)

Mənbə: UNCTAD, iyun 2020

Covid-19-un yayılmasının qarşısını almaq üçün mübarizə prosesində BMT-nin regional komissiyası ölkələrə nəqliyyat şəbəkələrini işlək vəziyyətdə saxlamağa və xarici ticarət axınını asanlaşdırmağa kömək etmək üçün bir layihə başlatdı. “COVID-19-dan sonra Nəqliyyat və Ticarət Dayanıqlığının Yaradılması” adlanan bu layihə xüsusi olaraq təbiiqləri vurğulayır. O, həmçinin BMT-nin rəhbərliyindən istifadə etməklə həm inkişaf etməkdə olan, həm də ən az inkişaf etmiş ölkələrdə (LDÖ) ölkə hökumətlərinin COVID19-dan sonrakı şərtlərə uyğunlaşmasını asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulub. Bu layihənin üç məqsədi var (IISD, 2020); - Layihənin birinci məqsədi; təmassız həllər kimi yaxşı təcrübələrə diqqət yetirməkdir. Virusunu yaymadan mal axınını asanlaşdırmaqla transsərhəd təchizat zəncirlərində fiziki təması azaltmaq məqsədi daşıyır. - İkinci hədəf; Bu, Covid-19 nəticəsində transsərhəd ticarət və gəmiçilik əməliyyatları üçün ən yüksək maneələri aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Onun məqsədi milli ticarətin asanlaşdırılması səylərini gücləndirmək, gömrük işini təkmilləşdirmək və qeyri-tarif maneələri müəyyən etməklə sərhəd qurumları arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir. -

Üçüncü hədəf; O, regional və sektoral əməkdaşlığı gücləndirməklə nəqliyyat, ticarət və logistika əməliyyatlarında kooperativ həllərin həyata keçirilməsini hədəfləyir.

Bu layihə çərçivəsində regional və milli nəqliyyat şəbəkəsinin mühüm mərkəzləri, eləcə də beynəlxalq tranzit şəraiti üçün sektorlararası əməkdaşlığın təmin edilməsi diqqət mərkəzindədir. Xarici ticarət dəyərlərini tarazlaşdırmaq və xarici ticarət vasitəsilə lazımi məhsulların təmin edilməsini asanlaşdırmaq üçün səylər göstərilir.

3.2. Nəqliyyat növləri üzrə yükdaşımalarda yaranan fasilələrin səbəbləri və aradan qaldırılması üsulları

Yarandığı gündən qlobal gündəmin ən mühüm mövzusu kimi diqqəti cəlb edən COVID-19 11 mart 2019-cu il tarixində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən pandemiya elan edilmişdir. Bu inkişaf təhlükənin ünvanının təkcə bir ölkə, bölgə və ya qitə deyil, bütün dünya olduğu bir daha vurğulandı.

Yarandığı gündən bəri COVID-19 bir çox sahələrdə, xüsusən də qlobal siyasətdə, iqtisadiyyatda, ticarətdə, nəqliyyatda və logistikada çox mühüm nəticələrə səbəb olmuşdur. Bu nəticələrin bu gün görə biləcəyimiz çoxlu əksləri olub və onların sabaha təsir edən əksləri zamanla üzə çıxacaq. COVID-19-un nəqliyyat və logistika sahələrinə təsirini iqtisadiyyat və ticarətdən asılı olmayaraq qiymətləndirmək mümkün deyil. Bu baxımdan məsələyə çoxölçülü və bütöv şəkildə yanaşmaq lazımdır.

Virusun yaratdığı epidemiya Çində başladı, sonra bütün dünyanı bürüdü və sonda Çində yavaşladı.

Bu baxımdan ilk növbədə Çindəki vəziyyəti anlamaqda fayda var. Dünyadakı bir çox şirkət Çində istehsal olunan və ya bu ölkə tərəfindən dayanaraq göndərilən bir çox məhsul alırdı. Çində epidemiyanın pik həddə çatdığı dövrdə Çin iqtisadiyyatı və sənayesi üçün kritik əhəmiyyətə malik mərkəzlərdəki fabriklərdə istehsal dayanmış, ixrac olunan məhsullar zavoddan aşağı tutumlu və uzun gecikmələrlə limanlara daşınmışdır. Təchizat zəncirindəki pozulmalar Çindən məhsul alan şirkətlərin ehtiyatlarının azalmasına səbəb olmuş və müştəri tələblərinin

ödənilməsində bir çox problemlər yaranmışdı. Bu və buna bənzər inkişaf qlobal təchizat zəncirindəki tarazlığın və bəzi ölkələrin hökmranlığının şübhə altına alınmasına səbəb oldu. Çin epidemiyaya böyük ölçüdə nəzarət etməyi bacardı və onun dərin yaralarını sağaltmağa başladı. Ancaq yaxın perspektivdə Çin üçün istehsal üçün lazım olan kritik hissələri problemsiz təmin etmək və kifayət qədər ehtiyat səviyyəsinə çatmaq asan olmayacaqdı. Bundan əlavə, bir ölkənin digər ölkələr üçün əvəzolunmaz halqası olduğu asılı tədarük zəncirinin yaratdığı problemlər digər ölkələr tərəfindən açıq şəkildə görüldüyü üçün böhranı yaxşı oxuya bilən və həll yolları istehsal edən ölkələr daha az asılılıq yaratmaq üçün əllərindən gələni etdilər. Belə olan halda, xüsusilə orta və uzunmüddətli perspektivdə Çinin qlobal təchizat zəncirində dominant gücünün zəifləməsi ehtimalı yaranacaqdı.

Türkiyə həyata keçirdiyi qabaqlayıcı tədbirlərlə epidemiyanın yaratdığı böhranı uğurla idarə etdi və qlobal arenada müsbət imicini daha da gücləndirdi.

Ölkəmizin tədarük zənciri kanallarının şaxələndirilməsinin intensiv şəkildə müzakirə edildiyi bu günlərdə ölkəmizin tutduğu bu müsbət küləyi götürməklə qlobal təchizat zəncirindəki mövqeyini daha yaxşı yerə daşıya biləcək addımlar atması mümkün idi. COVID-19 bütün dünyada və ölkəmizdə sərnəşin və yüklərin hərəkətinə birbaşa təsir etməklə tədricən məhdudlaşdırdı. Şübhəsiz ki, bütün nəqliyyat növləri bu vəziyyətdən mənfi təsirləndi. Bununla belə, dünyada və ölkəmizdə xüsusilə hava yük və sərnəşin daşımaları ən çox pozulan və zədələnən nəqliyyat növlərindən biri kimi diqqət çəkirdi.

Hava yük və sərnəşin daşımaları ən çox pozulan və ən çox zədələnən nəqliyyat növüdür.

Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasının fevralın 20-də dərc olunan və COVID-19-un hava nəqliyyatına təsirindən bəhs edən hesabatına əsasən, 2020-ci ildə Asiya Sakit Okean regionunda fəaliyyət göstərən aviaşirkətlər üçün sərnəşin tələbatında 13% azalma gözlənilirdi. Hesabatda həmçinin qeyd olunur ki, sözügedən azalma təkcə Çin bazarında təxminən 13 milyard dollar itkiyə səbəb ola bilərdi.

Dünya üzrə əksər sərnəşin reysləri ləğv edildi. Dünyada hava yük daşımalarını nəzərə alsaq, mövcud şəbəkələrdən hələ də qismən istifadə olunsa da, böyük tutum

məhdudiyətləri mövcud idi. Bu səbəbdən hava yük daşımaları ilə məşğul olan şirkətlər alternativ marşrutlar tapmağa və alternativ daşıma növlərini işə salmağa çalışırdılar.

Asiya-Avropa ticarət bölgəsindəki gəmilərin təxminən 50%-i epidemiya səbəbindən ləğv edildi. Həm konteyner, həm də yük daşıyıcıları epidemiyadan mənfi təsirləndi. Çində baş verən epidemiya və bunun nəticəsində ölkədə istehsal fəaliyyətlərində dağıdıcı fasilələr Çinə xammal gətirən gəmilərin limanlardan gec yola düşməsi, bəzi gəmilərin gec boşaldılması və ya limanlara hərəkət edə bilməməsi kimi bir çox problemlərə səbəb oldu. Çindən gətirilən məhsulların daşınmasında yaşanan çətinliklər dünya üzrə boş konteynerlərin dövriyyəsinə məhdudlaşdırıb və nəticədə konteyner daşımaları xeyli artdı. Yük daşımalarının artması, xüsusilə aşağı əlavə dəyəri olan məhsul ixrac edən ölkələr üçün vahid xərclərdə yükün payının artmasına səbəb oldu və beləliklə, bu ölkələrin ixracına mənfi təsir göstərdi.

Bu gecikmələr yükdaşıma qiymətlərinin artmasına səbəb olur. Bəzi ölkələr epidemiyaya görə bəzi sərhad qapılarını bağladı.

Əksər ölkələr tədarük zəncirinin davamlılığını təmin etmək üçün avtomobil yolu ilə yükdaşıma əməliyyatlarının həyata keçirilməsində əsas rol oynayan sürücülərin keçidinin davamlılığını təmin etməyə çalışdılar. Ölkələrdə sürücülərə tətbiq edilən karantin öhdəliyinin aradan qaldırılması üçün lazım olan təhlükəsiz mühitin yaradılması üçün təşəbbüslər irəli sürür. Dünyadakı ümumi vəziyyəti nəzərə alsaq, qarşıdakı dövrdə də avtomobil növbələrinin artması və daşımalarda gecikmələrin davam edəcəyi gözlənilirdi.

Nəqliyyatda şəxsi nəqliyyat vasitələrinin istifadəsinə qarşı ictimai nəqliyyatın təşviq edilməsi son zamanlar ölkələr üçün ən vacib məsələlərdən biridir. Bununla belə, ölkə hökumətləri bu epidemiya dövründə ictimai nəqliyyatdan mümkün qədər az istifadə edilməli olduğunu vurğulayırdı. Gözlənilirdi ki, epidemiya ictimai nəqliyyata tələbatın azalmasına səbəb olub. Bütün bu inkişafı işığında, nəqliyyat və logistika sektorunun epidemiyanın yaratdığı əlverişsiz şərtləri minimum itki ilə aşması və gələcəyə daha möhkəm addımlar atması üçün nələrin edilməsi lazım

olduğunu qısaca qiymətləndirmək faydalıdır. Bu kontekstdə ölkəmizin nəqliyyat növləri üzrə həyata keçirməyi planlaşdırdığı infrastruktur işlərinin sürətləndirilməsinə və bu məqsədin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün lazımı tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardı. Epidemiyə həyatın bir çox sahələrini məhdudlaşdırdı. Bu prosesdə insanlar evdən çölə çıxmaqda və həyatlarını davam etdirmək üçün zəruri olan əsas qidaları belə almaqda çətinlik çəkirdilər. Buna görə də bütün dünyada əsas ərzaq məhsulları almaq və digər ehtiyacları ödəmək üçün mobil xidmətlərdən istifadə keçmişlə müqayisədə xeyli artmışdır. Mobil xidmətlərdən və e-ticarət saytlarından alınan məhsulların rahat çatdırılması üçün logistika şirkətləri və nəqliyyat şirkətləri daha sürətli və daha çevik hərəkət etmək imkanlarını təkmilləşdirməli idilər.

COVID-19, şübhəsiz ki, dəmir yolu yük və sərnişin daşımalarına mənfi təsir göstərmişdir.

Məlumdur ki, bütün daşıma növlərində olduğu kimi, dəmir yolu ilə sərnişin daşımalarına da tələbat azalıb. Boşalmanın güclü təsirinin davam etdiyi bu prosesdə və yaxın gələcəkdə dəmir yolu və yük daşımaları ölkələrdəki xüsusi şərtlərdən asılı olaraq digər daşıma növlərinə yaxşı alternativ ola bilərdi. Bu çərçivədə, məsələn, İran və Orta Asiya ölkələri tərəfindən həyata keçirilən daşıma əməliyyatlarında, Sərp Sərhəd Qapısında uzun müddət gözlədiyi üçün daşıyıcılar Türkgözü Sərhəd Qapısı və Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolundan istifadə ediblər.

Müvafiq olaraq, Avropa İttifaqına üzvlük nazirləri və Avropa Komissiyasının nümayəndələri bir araya gələrək dəmir yolu tədarük zəncirinə və məhsulların hərəkətliliyinə zəmanət vermək üçün saziş imzaladılar. Sazişin mətnində COVID-19 ilə əlaqədar üzv ölkələrdə fəaliyyət göstərən yük qatarlarının sayının artması gözlənilən dəmir yolu infrastrukturunun inkişafının qarşısının alınması üçün zəruri tədbirlərin görülməsinin vacibliyi vurğulanıb.

Aydın məsələdir idi ki, xarici ölkələrdən gələn epidemiyaların limanlarda payı böyükdür. Bir çox ölkələrin limanlarında dəmir yolu olmadığı üçün limanlara gələn yüklər yük maşınları ilə daşınırdı. Yük maşınları və yük maşınları ilə daşınan yüklər və sürücülər epidemiyanın yayılmasına böyük təsir göstərdi.

Aİ iqtisadiyyatı karantin tədbirlərinin bütün nəticələrini yaşayırdı. Yük daşımaları tam bağlanmamışdı, lakin müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq olunurdu. Bundan əlavə, nəqliyyat şirkətlərinin müştəriləri xeyli azalmışdır.

Avropa ölkələrinin hakimiyyət orqanları logistika bazarının əsas oyunçuları üçün müxtəlif üstünlüklər təqdim edirdi və əgər şirkətlərin Latviya, Almaniya, İtaliya və digər Avropa ölkələrində nümayəndəlikləri varsa, onlar vergi dərəcəsini aşağı sala və icarə haqqını ödəməyəcəklərdi.

Təşkilat fors-major hallara görə müqavilələri ləğv etməlidirsə, bölgədəki epidemioloji vəziyyətin fors-major kimi tanındığını təsdiq edən yerli hakimiyyət orqanlarından sənəd almaq lazım idi.

Aİ-də əsas logistika meylləri:

- Həm Avropadaxili, həm də beynəlxalq trafik həcmi azalıb;
- Bütün Avropa ölkələrində tətbiq edilən özünütəcrid rejiminə görə yollar demək olar ki, boşalıb;
- Aİ həftə sonları yüklərin daşınmasını qadağan edən məhdudiyyətləri ləğv etdi;
- Avropa daxilində tariflər aşağı düşür;
- Avropada COVID-19 aktivliyinin pik nöqtəsi Avropa limanlarında gəmi yüklərini emal etmək mümkün olmadığı üçün Cənub-Şərqi Asiyadan okeana üzən gəmilərin yola salınmasının ləğv edilməsinə səbəb oldu. Söhbət artıq şərtlərdən və tariflərdən getmir. Çox vaxt şirkətlər “yalnız çatdırmaq üçün” prinsipini rəhbər tuturlar. Boş uçuşlar və bir sıra sərhəd məntəqələrində qeyri-sabit vəziyyət dəniz nəqliyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirdi:
 - Limanlar yüklərin qəbulu və buraxılmasında daha ləng işləyir və gömrük rəsmiləşdirilməsində gecikmələr olur;
 - Daşınan məhsullara tələbatın azalması səbəbindən daşıma qabiliyyəti azalır;
 - Ölkələr arasında pulsuz avadanlıqların (boş konteynerlərin) balanssızlığı var: bəzilərində çatışmazlıq, digərlərində isə artıqlıq. Gəmi sahibləri konteyner daşınmasına tələb bərpa olunana qədər gəmiləri yerləşdirirlər;

- Bir çox uçuş iştirakçıları karantin səbəbindən “sahilə çıxmaq” imkanı olmadan dənizdə olmaq məcburiyyətində qalırlar. Yük dənizdə “asılır”. Dənizçilər ölkə daxilində yerli karantin tədbirlərinin birləşdirilməsini, şəxsi heyətin dəyişdirilməsi üçün “yaşıl dəhlizlər”in ayrılmasını tələb edirlər.

Sərhədlərin bağlanması ölkələri yeni daxili marşrutlar, tədarük zəncirləri axtarmağa məcbur etdi. Əvvəllər başqa ölkələrdən gətirilən məhsullar indi yerli istehsal olunurdu. Bu tendensiya yerli istehsalın artımını, keyfiyyət səviyyəsini artırdı.

Təmassız çatdırılma vətəndaşların yüksək təhlükəsizliyini təmin edən bir tendensiya, şirkət üçün üstünlük idi. Qaydalara, sanitar normalara riayət etmək indiki kimi prioritet olaraq qalacaq. Marşrut marşrutlarının sabitləşdirilməsi sahəsində mütəxəssislər quruda, əsasən də dəmir yolu nəqliyyatına üstünlük veriləcəyini proqnozlaşdırırdılar.

Danışıq tədbirləri üçün onlayn xidmətlərdən istifadə yüksək keyfiyyətlə layiqli performans nümayiş etdirdi. Qazanılan təcrübə təşkilatları oxşar gözlənilməz hallar zamanı “təhlükəsizlik yastığı” təmin etməyə təşviq edəcək.

Birdən-birə həyatımıza daxil olan COVID-19-u həyatımızdan çıxarmaq mümkün olmasa da, bu epidemiya ilə mübarizə yolları və bu yolları əhatə etmək üçün atılacaq addımlar aydınlaşdı. Ölkəmizin prioritet hesab etdiyi sektorlardan biri olan nəqliyyat və logistika sektorunda dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı ilə lazımi addımların atılacağı və bu çətin prosesdən daha güclü şəkildə çıxacağımız gözlənilirdi.

3.3. Koronavirus pandemiyasında idxal-ixrac əməliyyatlarında mövcud problemlərin həlli yolları

Pandemiya nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarındakı problemlər də xarici ticarətə təsir göstərmişdir. Pandemiyada biznes və iqtisadiyyatla bağlı qeyri-müəyyən gözləntilər artdıqca, əsas ticarət tərəfdaşlarının iqtisadiyyatlarının azalmasına və potensial sifarişlərin azalmasına gətirib çıxardı. Nəticədə xarici ticarət dövriyyəsi həm təbii, həm də dəyər baxımından azalıb.

Koronavirusun yaratdığı qlobal böhran müasir dünyanın həm ictimai-siyasi, həm də sosial-iqtisadi strukturunu radikal və tənqidi şəkildə dəyişmişdir. COVID-19-un yayılması dünya ticarətində və xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Limanların, vağzalların və aeroportların işinə ciddi karantin tədbirləri və məhdudiyətlər xarici ticarət əməliyyatlarını xeyli çətinləşdirib. 2020-ci ildə böhran xeyli iqtisadi şoka səbəb oldu. Sərhədlərin faktiki bağlanması nəticəsində həm ölkə daxilində, həm də ölkələr arasında insanların hərəkətinin məhdudlaşdırılması, nəqliyyat (o cümlədən yük), ofis və müəssisələrin bağlanması (iş yerlərinin itirilməsi), ümumi təklifin kəskin azalması üzrə ilk tədbirlər. Təklifin şoku, iş yerlərinin itirilməsi və evdəki insanların "bağlanması" gəlir itkisi, istehlak hazırlığının azalması və alıcılıq qabiliyyətinin azalması deməkdir, bu, dərhal tələbatın şokuna çevrildi.

Məhdudlaşdırıcı tədbirlər xarici iqtisadi fəaliyyətə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Hər şeydən əvvəl qlobal istehsal və təchizat zəncirlərində problemlər yarandı ki, bunların əksəriyyəti Çin istehsalçıları ilə sıx əlaqəli idi. Tibbi ləvazimatların çatışmazlığı bir çox ölkələrdə ixrac məhdudiyətlərinin tətbiqinə səbəb olub. Risklərin artması və iqtisadi qeyri-müəyyənlik, tələb və təklifdə şok qlobal ixrac-idxal əməliyyatlarının həcmində azalmasına səbəb olub. 2020-ci ildə Rusiyanın xarici ticarət axınlarının dinamikası qlobal tendensiyaları əks etdirdi.

COVID-19 pandemiyası zamanı xarici iqtisadi fəaliyyətin aparılması təcrübəsinin öyrənilməsi sahibkarlıq subyektləri üçün bir sıra əsas riskləri müəyyən etməyə imkan verib:

- Xarici istehlakçılara yönəlmiş və ya idxal olunan xammal və komponentlərə ehtiyacı olan müəssisələrin fəaliyyətinin dayandırılması;
- Likvidliyin olmaması. Nağd pul boşluqları və kifayət qədər əmanətin olmaması bir çox sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti dayandırıldıqda sabit əməliyyat xərclərini ödəməyə mane olurdu;
- İstehlakçı tələbatının strukturunun geniş miqyasda azalması və daralması. Qeyri-vacib mallara/xidmətlərə tələbin azalması digər fəaliyyət sahələrində müəssisələrin gəlirlərinin azalmasına kəskin təsir göstərmişdir;

- Dəyər zəncirlərinin və təchizat zəncirlərinin qırılması. Karantin tədbirləri zamanı partnyor şirkətlərin bağlanması səbəbindən yaxşı qurulmuş biznes prosesləri, yəni alış, logistika, satışlar pozulub. Müəssisələr xammal tədarükü və xidmətlərin autsorsinqi üçün yeni alternativ bazarlar axtararaq fəaliyyətini bərpa etməyə məcbur oldular;

- Xarici bazarlarda, ilk növbədə, karantindən sonrakı həcmələr, vaxt və ixracın bərpası imkanları ilə bağlı gələcək qeyri-müəyyənlik.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin aparılması prosesləri transformasiya olunur. Yeni dünya məkanı dəyər zəncirlərinin və tədarük zəncirlərinin lokallaşdırılmasını, onların “optimallaşdırılmasını” (yerli tərəfdaşlara və ya qonşu ölkələrdən olan tərəfdaşlara istiqamətləndirmə), sərhədlərarası köçürmələrin azalmasını və s. nümayiş etdirdi. Əgər son iki onillikdə transsərhəd istehsal və marketinq şəbəkələri sürət qazanır, sonra ticarət müharibələrinin əvvəlindən (2018-2019) və koronavirus pandemiyası zamanı məhsuldar qüvvələrin yerləşməsi ilə bağlı investorların əhval-ruhiyyəsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Ümumi dağıdıcı təsirin qarşısını almaq üçün yaxın regional və ya sənaye əlaqələri olan dövlətlər istehsal və nəqliyyat xərclərini azaldan öz investisiya, infrastruktur və logistika layihələrini formalaşdırdı və bu əsasda yenilənmiş dəyər zəncirləri yaratdılar.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyətə gəldikdə, COVID-19 dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərdə bir-birini tamamlayan iki tendensiyanın sürətlənməsinə səbəb oldu. Birincisi, dünyanın aparıcı ölkələri, ilk növbədə ABŞ-Çin-Avropa üçbucağında istehsal, paylama, texnologiyalarda asılılığın azalması ilə bağlı idi. İkincisi, proteksionizm və milli istehsalçıya dəstək, milli təhlükəsizlik tələbləri və xəbərdarlıqları səbəbindən ölkələrin qapalılığını artırmaq idi. Müəyyən edilmiş tendensiyalar qlobal infrastruktur və logistikaya dağıdıcı təsir göstərərək yerli regional infrastruktur və logistika layihələrinin formalaşmasına töhfə verdi. Lokallaşdırmanın təzahürü tibbi mallar və kənd təsərrüfatı məhsulları bazarlarında təsirin artırılması və qarşılıqlı əlaqənin yaradılması üçün yeni gömrük ittifaqlarının yaradılması oldu (ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, o cümlədən böhran vəziyyətlərində tədarükün mümkün azaldılması nəzərə alınmaqla).

Yeni və ya artan mövcud idxal tariflərinin tətbiqi, bazara çıxışın məhdudlaşdırılması, yeni danışıqların çətinliyi, təchizat zəncirlərində fasilələr şirkətləri dəyər zəncirlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirən yeni təchizat və paylama zəncirləri axtarmağa sövq etdi.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin aparılmasının transformasiyasına aşağıdakılar daxildir:

- Biznes proseslərinin optimallaşdırılması: xarici kontragentlərlə antiböhran danışıqlarının aparılması bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi; təchizat zəncirinin optimallaşdırılması; karantin tələblərinə məruz qalan malların sertifikatlaşdırılması; mövcud şəraitdə ixrac nəzarəti qanunvericiliyinin tələblərinə riayət edilməsi; valyuta risklərinin hedcinq edilməsi məqsədilə xarici ticarət müqavilələrinə əlavə müqavilələrin bağlanması; xarici ticarət müqavilələrində fors-major müddəaları; çevik və səmərəli maliyyə idarəetməsi;

- Yeni paylama kanallarının yaranması. Karantin maneələrinin adi iqtisadi fəaliyyətlərinə mənfi təzyiqini azaltmaq üçün şirkətlər məhsullar üçün alternativ paylama kanalları hazırlamaladırlar. Söhbət ənənəvi məhsul və xidmətlərin onlayn kanallar vasitəsilə məhsul və xidmətlərin satışı üzrə biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması və ya vasitəçi platformaların istifadəsi yolu ilə satışından gedir;

- Məhsul qarışığını balanslaşdırmaq və yeni ehtiyacları qarşılamaq üçün sürətlə innovasiya etmək. Genişlənmiş tələbatı ödəmək üçün sənaye potensialının inkişafı. Artan seqmentlərdə istehsal gücünü artırmaq üçün infrastrukturunuzu genişləndirmək məsləhətdir. Digər müəssisələrlə tərəfdaşlığın inkişafı böhran dövründə sənaye və logistika potensialını artırmağa bilər. Yeni infrastruktura olan tələbatı ödəmək üçün paylaşma iqtisadiyyatında xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etmək məntiqlidir;

- Yeni istehlak vərdişlərinin müəyyən edilməsinə daim diqqət yetirmək. Koronavirus pandemiyasının yaratdığı istehlak nümunələrindəki dəyişikliklər karantin rejimindən sonrakı dövrdə də davam edəcək. Dünyanın bir çox ölkələrində əksər sektorlar yeni bazar reallıqlarına istiqamətlənir. Hansı yeni vərdişlərin uzunmüddətli perspektivdə davam edəcəyini müəyyən etmək çətinidir, lakin

əhəmiyyətli imkanlar oflayn təhsildən onlayn təhsilə keçidi, səhiyyə xidmətinin dəyişdirilməsini və rəqəmsal satış kanallarının istifadəsini əhatə edir. Şirkətlər rəqəmsal transformasiyanı sürətləndirməli, rəqəmsal marketing alətlərini mənimsəməli, internet platformalarından istifadə edərək xarici iqtisadi tərəfdaşlıqları inkişaf etdirməlidirlər.

Ümumilikdə, COVID-19 pandemiyasının bir sıra aşkar nəticələri var ki, bunlar koronavirusun yayılması ilə mübarizə tədbirlərinin təsirinə məruz qalan sənaye sahələrinə dəstək üçün xarici iqtisadi imkan həyata keçirilərkən nəzərə alınmalıdır. İdxal və qeyri-ərzaq məhsulları və Aralıq mallar əsasında yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə gömrük rüsumlarının müvafiq siyahıya dekriminallaşdırılmasının tətbiqi ixrac olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində addım olmuşdur. Sahə təhlilinə əsasən, ixrac olunan bəzi malların və məhsulların daxili istehsalı müqayisəli üstünlüklərə malik deyildi. Bu xammalın və aralıq məhsulların istehsal komponentlərinə idxalı və ayrılması ixrac olunan məhsulun xarici bazarlarda qiymət üstünlüyünü artırır.

Ölkədə sahibkarların Xüsusi gömrük prosedurlarından istifadəyə həvəsləndirilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi bu stimullar nəticəsində Xaricdə sifarişlərin artmasına səbəb olmuşdur. Beləliklə, pandemiyanın mənfi təsirlərindən fiziki mallarla ticarətin və ənənəvi xidmət ixracının qorunması da iqtisadi fəaliyyətin azaldılmasının qarşısını aldı.

Pandemiyadan əvvəlki dövrdə istehsalın artırılması və xarici resurslara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi üçün stimullaşdırma və stimullaşdırma mexanizmləri tətbiq edilmişdir. Xarici ticarətin diversifikasiyası həm idxal edən, həm də ixrac edən təşkilatların rifahının, həmçinin makroiqtisadi sabitliyin sabitliyinin mühüm şərtidir. İdxalı diversifikasiya etmək, həmçinin ixracı diversifikasiya etmək vacibdir. İdxal diversifikasiya edilmədikdə, bu, müxtəlif sektorlarda davamlı istehsal və xidmətlərə mənfi təsir göstərmişdir. İxracın diversifikasiyasına əlavə olaraq, idxalın şaxələndirilməsi siyasəti həm əmtəə, həm də coğrafi baxımdan vacibdir. Coğrafi və əmtəə müxtəlifliyi ticarətin statistik artımına görə deyil, keyfiyyətinə görə hesablanır. Daha rəqabətli ixracın təmin edilməsi üçün ucuz və yüksək keyfiyyətli

xammal komponentləri lazımdır. Xam neftin üstünlük etdiyi neft-qaz sektorunun kiçik müxtəlifliyi ixrac olunan məhsulların çeşidini artırmışdır. Qlobal ticarətin liberallaşdırılması siyasətinin fəlsəfəsi yalnız istehlakçıların daha ucuz mallara çıxışının genişləndirilməsində deyil, həm də makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üçün ixracın həcmi və dəyərinin artırılmasından ibarətdir.

COVID-19 epidemiyası digər ölkələrə ixracata mənfi təsir göstərmişdir. Xammal məhsullarının tərkibini təhlil edərkən, şaxələndirmənin artırılması üçün islahatları dərinləşdirmək lazım idi. Eyni mənzərə təbii qazın ixracına baxılarkən də müşahidə edilib. Pandemiyadan sonra təbii qaz ixracından əldə edilən gəlirlər pandemiya nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı idi. Statistik göstəricilərin təhlili zamanı biz neft-qaz sektorunun ixracında emal sənayesinin kiçik bir hissəsini müşahidə etdik. Emal sənayesinin inkişafında islahatların əsas prinsipi institusional islahatlar olmuşdur.

Covid-19 pandemiyasının yaratdığı ixracın azalmasının qarşısını almaq üçün dövlətlər tərəfindən atılan ilk addımlar ixracın stimullaşdırılmasına və dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Bu dəstək ixracın şaxələndirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Beləliklə, xarici bazarlarda sahibkarların inteqrasiyasının yüksək dəyəri qiymət rəqabətində itkilərə gətirib çıxardı. Dövlət Dəstəyi cari ixracın yavaşlamasının qarşısını aldı və qeyri-ənənəvi malların Çindən kənara çıxmasını asanlaşdırdı. Covid-19 pandemiyası zamanı ixrac portfelində məhsul və məhsulların çeşidinin artması xarici sifarişlərin azalması ilə şərtlənir.

Tarixi statistikaya görə, pandemiyanın nəticələrinə baxmayaraq, az miqdarda yüksək ixrac payı olan mallar minimum dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi ixrac səbəbindəki xammal məhsullarının minimum payının ixracata səbəb ola biləcəyi riskini daha da azaltmaq üçün mikro və makro səviyyədə dəstək vermək idi.

İnnovativ həllərin tətbiqindən başlayaraq azad ticarət haqqında sazişlərin imzalanmasına qədər tədbirlərin həyata keçirilməsi beynəlxalq təcrübədə səmərəli tədbir olmuşdur. Bundan başqa, işgüzar mühitin liberallaşdırılması və ixracatçılar arasında rəqabətin təşviqi dekomunizasiya dövründə ixracın diversifikasiyasına

gətirib çıxardı. Postpandemik dövrdə maliyyələşmənin ucuz mənbələrinə çıxış, ixrac kreditlərinin verilməsi və ixracda KOM-ların payının artırılması üçün müxtəlif dəstək tədbirlərinin (beynəlxalq keyfiyyət, ETTKİ xərcləri) verilməsi məhsul çeşidinin genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. ixrac.

Pandemiya dövründə ixraca qoyulan məhdudiyyətlərdən qaynaqlanan ciddi problemlər postpandemik dövrdə azad ticarətin daha da inkişafına kömək edəcəkdir. Beynəlxalq ticarətin açıqlığının qarşısında duran əsas problemlərdən biri də odur ki, ölkələr imtiyazlı və dəstək verən ticarət və gömrük ittifaqlarına üzv olublar.

Nəticədə ixracın şaxələndirilməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsindən asılıdır. İqtisadi inkişafın və artımın təmin edilməsi üçün ixracın şaxələndirilməsi siyasətinə diqqət xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlıdır. Malların mövcud vəziyyətdə müqayisəli üstünlüyü ilə qiymət üstünlüyü və keyfiyyət standartlarının olması vacibdir. Müqayisəli üstünlüklə malların aşkar edilməsi üçün işgüzar mühitin innovasiyalı qərarlara meyli, kommersiya strukturlarının informasiya və ixtiraçılıq modellərinin tətbiqi ixracın diversifikasiyasını daha da sürətləndirəcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Covid-19-un dünyada qlobal böhrana çevrildiyi, həyatını itirənlərin sayının gündən-günə artdığı və xəstələnlərin sayının sürətlə artdığı bir vaxtda ölkələr bu xəstəliyin iqtisadi nəticələrini minimuma endirməyə çalışırlar. Covid-19-a qarşı görülən tədbirlər səbəbindən tətbiq edilən məhdudsiyyələrdən ən çox mənfi təsirlənən sektorlar arasında yer alan nəqliyyatla bağlı xarici ticarət fəaliyyətlərində rast gəlinən dəyişikliklər ölkə və bölgələrə görə fərqlənir. Bu səbəblə bu araşdırma çərçivəsində əvvəlcə Covid-19-un dünyadakı bəzi iqtisadiyyatların idxal və ixracına təsiri qısaca qiymətləndirilmiş, daha sonra bu təsirlərlə əlaqədar dünyanın və Azərbaycanın xarici ticarətində qarşılaşılan dəyişikliklər araşdırılmışdır. Covid-19 böhranının dünya xarici ticarət fəaliyyətlərini qiymətləndirmək məqsədi ilə Covid-19 böhranından əvvəl və sonra yaşanan dəyişiklikləri müəyyən etmək üçün pandemiyanın əsas istiqamətlərinin xarici ticarətinə təsiri araşdırılıb. Regional inkişaf edən xarici ticarət tendensiyaları, dərman vasitələrinin xarici ticarətindəki dəyişikliklər, müxtəlif ölkələrdə xarici ticarətə təsirləri təhlillərlə qiymətləndirilmişdir. Qlobal pandemiya böhranının əksləri müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilərkən, dünyanın xarici ticarətində baş verən dəyişikliklərin səbəbləri açıqlanmağa çalışılıb.

Koronavirusla bağlı dünyada səyahətlərin azalması prosesi getdi. İnsanlar artıq hər hansı ölkədən deyil, regionda koronavirusa yoluxanların sayında çoxalmalar olduqda həmin bölgəyə getməyə çəkildilər. Bəzi ölkələr pandemiya ilə əlaqədar sərhədlərini bağladılar. Virus aşkarlanmış ölkələrə olan uçuşlar ləğv edildi. Bir sıra reyslər təxirə salındı. Bu qadağalar turizm sahəsinə çox böyük mənfi təsir göstərdi.

Covid-19-un yayılmasının qarşısını almaq və insan itkisini minimuma endirmək cəhdi olaraq, bütün dünyada hökumətlər kilidləmə qaydalarını tətbiq etməklə məcburi özünütəcrid variantını tətbiq etdilər. Təəssüf ki, insanların hərəkətliliyini məhdudlaşdırmaq və onları ən vacib şeylərdən məhrum etmək xoşbəxtlik səviyyələrinə mənfi təsirini gücləndirdi.

Diqqətəlayiqdir ki, hər gün yeni ölümlərlə müşayiət olunan Covid-19-un xoşbəxtliklə tərs U-formalı əlaqəsi var idi. Görünür, insanlar Covid-19-un başlanğıcında müsbət və nikbin idilər, çünki ölüm nisbəti nisbətən aşağı və sağalma nisbətləri yüksək idi. Ancaq pandemiya irəlilədikcə daha çox narahat oldular və bu münasibət dəyişdi və mənfi oldu, yeni Covid-19 ölümlərinin sayı artdıqca insanların xoşbəxtliyi azaldı.

Bundan başqa, səyahətlə bağlı tədbirlərin demək olar ki, universal qəbulu, xüsusən də potensial böyük iqtisadi və sosial nəticələr fonunda, bu cür tədbirlərin pandemiya zamanı virusun beynəlxalq ötürülməsini azaltmaqda təsirli olub-olmaması ilə bağlı suallar doğurur. Əvvəlki yoluxucu xəstəliklərin yayılması ilə bağlı araşdırmalar, səyahətlə bağlı bəzi tədbirlərin qrip epidemiyalarının qarşısını almaqda yalnız məhdud və ya ən yaxşı halda təvazökar effektivliyə malik olduğunu irəli sürdü. Məsələn, pandemiya qripinə nəzarət etmək üçün beynəlxalq səyahət tədbirlərinin effektivliyinin sistemik nəzərdən keçirilməsi 15 tədqiqat müəyyən etdi və aşkar etdi ki, erkən həyata keçirilən tədbirlər yerli ötürülməni bir neçə gün və ya həftə gecikdirir, beynəlxalq yayılmasını yavaşlata bilər və əkmə hadisələrinin sayını azaltmaqla təcrid olunmuş yerlərdə epidemiya pikini gecikdirir. İcmal skrininq üsullarının effektiv olduğuna dair heç bir sübut müəyyən etmədi, lakin sərhədlərin bağlanması 1918-ci il qripi zamanı kiçik ada dövlətlərinə virusun daxil olmasının qarşısını almaqda təsirli olduğunu müəyyən etdi. pandemiya. Bununla belə, müəlliflər nəticə çıxarıqları ümumi sübut bazasının kiçik və keyfiyyətsiz olduğu qənaətinə gəlirlər.

Ümumilikdə, COVID-19 pandemiyasının bir sıra aşkar nəticələri var ki, bunlar koronavirusun yayılması ilə mübarizə tədbirlərinin təsirinə məruz qalan sənaye sahələrinə dəstək üçün xarici iqtisadi imkan həyata keçirilərkən nəzərə alınmalıdır. İdxal və qeyri-ərzaq məhsulları və Aralıq mallar əsasında yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə gömrük rüsumlarının müvafiq siyahıya dekriminallaşdırılmasının tətbiqi ixrac olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində addım olmuşdur. Sahə təhlilinə əsasən, ixrac olunan bəzi malların və məhsulların daxili istehsalı müqayisəli üstünlüklərə malik deyildi.

Bu xammalın və aralıq məhsulların istehsal komponentlərinə idxalı və ayrılması ixrac olunan məhsulun xarici bazarlarda qiymət üstünlüyünü artırır.

Xarici ticarət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi ixracın stimullaşdırılması siyasətinin əhəmiyyəti böyükdür. Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı təklifləri irəli sürə bilirik:

- Ticarət siyasətinin hərəkətləri və niyyətləri ilə bağlı şəffaflığı artırmaqla ticarətə və global bazarlara inamı artırmaq;

- Covid-19-un qarşısının alınması, diaqnostikası və müalicəsində istifadə olunacaq tibbi ləvazimatlar və əsas ehtiyaclar (məsələn, qida) üçün tədarük zəncirlərinin davam etdirilməsini təmin etmək;

- Pandemiyadan qorunmaq üçün xarici ticarət məhdudiyyətlərində lüzumsuz maneələr tətbiq edərək işləri asanlaşdırmaq əvəzinə çətinləşdirməyə yol verməmək;

- Ölkə idarələri tərəfindən gələcəkdə daha çox iqtisadi problemlərə çevrilməyəcək şəkildə, sosial müavinətlər və ölkənin mənafeyini təmin etmək üçün veriləcək dəstəyi təmin etmək;

- Dünyada əsas ehtiyacların ödənilməsi çərçivəsində ölkəmizlə Covid-19-un təsirlərinin daha az yaşandığı ölkələr arasında tələbatın artdığı sektorlar üçün idxal və ixraca üstünlük verilməsi üçün müraciətlərə başlanılması tövsiyə olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan 2020, gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı” ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2012, 39 səh.
2. Azərbaycanın nəqliyyatı, Statistik məcmuə, Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 9 sayılı K.M., 2015, 140 səh.
3. Əliyev Ş.T. “Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti”, Maliyyə və uçot, 2015, N6, səh.47-53
4. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. (2019), “Pandemiya dövründə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi”, Bakı, Elm, 511 səh.
5. Əzizova R.A. (2015), “Azərbaycanda istehsal-satış fəaliyyətində mövcud problemlər”, Bakı, Şərq, 387 səh.
6. Fərəcova A. (2021), “COVID-19 Epidemiyasında iqtisadiyyatın vəziyyəti”, İqtisadiyyat və İdarəetmə sahəsində magistr və doktorantların beynəlxalq elmi konfransı, 145 səh.
7. Gözəlov S.K., Talıbov C.Ş. (2012), “Tezkorlanan yüklərin beynəlxalq avtomobil daşımaları”, Praktiki vəsait, Bakı, Sabah, 52 səh.
8. Hüseynova X.M. (2018), “Azərbaycanda iqtisadiyyatın idarə edilməsi problemləri”, Bakı, Azər nəşr, 388 səh.
9. İmanov T.İ. (2005), “Logistikanın əsasları”, Bakı, Elm, 211 səh.
10. “Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı”. Bakı, 19 mart 2020-ci il.

11. Mikayılova S.M. (2009), “İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının makroiqtisadi problemləri”, Bakı, Gənçlik nəşriyyatı, 400s.

12. Talıbov C.Ş. (2013), “Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan tez xarab olan məhsulların daşınmasının loqistik cəhətləri” / Gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq elmi - praktiki konfransının materialları, Bakı, Qanun, 235 səh.

İngilis dilində

1. Baldwin R., Beatrice W.M. (2020), “Economics in the Time of COVID-19”, VoxEU eBook, 18 March, 178 p.

2. Bekkers E.A., Keck R.K., Nee C. (2020), “Trade and COVID-19: The WTO’s 2020 and 2021 Trade Forecast,” VoxEU.org, 24 April, 185 p.

3. Cardwell R., Kerr W.A. “Can export restrictions be disciplined through the World Trade Organization”, World Economy, 2014, 37(8), p.1186-1196.

4. Elleby C., Domínguez I.P., Adenauer M., Genovese G. “Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Global Agricultural Markets”, Environmental and Resource Economics, 2020, 76, p.1067-1079.

5. Galanakis C.M. “The Food Systems in the Era of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic Crisis”, Foods, 2020, 9, p.1-10

6. Gruszczynski L. “The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?”, European Journal of Risk Regulation 11, 2020, 11, p.337-342.

7. Ho S.J., Xing W., Wu W., Lee C.C. “The impact of COVID-19 on freight transport: Evidence from China”, MethodsX, 2021, 8, p.1-7.

8. Khorana S., Mishra N., Kerr W.A. “Transforming Vietnam: A quest for improved efficiency and transparency in central government procurement”, Policy and Politics, 2014, p.109

9. Roser M.H., Ritchie E., Ospina O. Hasell J. (2020), “Statistics and Research: Coronavirus Disease (COVID-19)”, Our World In Data (OWID), accessed 25 April 2020.

10. Wilson M.E., Chen L.H. “Travellers give wings to novel coronavirus (2019-nCov), Journal of Travel Medicine, 2020, p.1-3.

Türk dilinde

1. Akçacı T., Çınaroğlu M.S. “Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Lojistik ve Ticarete Etkisi”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Özel Cilt, 2020, s.447-456.

2. Alpago H., Alpago D.O. “Koronavirüs ve sosyoekonomik sonuçlar”, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, 8, s.99-104.

3. Çekerol G.S., Kurmaz N. “Küresel kriz ekseninde lojistik sektörü ve rekabet analizi,, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dergisi”, 2011, 25, s.49-52

4. Göze S. (2014), “Türkiye’de lojistik hizmetlerindeki gelişimin dış ticaret üzerine etkileri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 185 s.

5. Hasanali E.A. (2019), “Pandeminin ekonomik açıdan etkileri”, Ankara, Kocak, 453 s.

6. Kaya D.G. “Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomideki izleri: kamu finansman dengesi, ticaret hacmi, enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 2020, 7(5), s.221-237.

7. Özcan M. (2020), “COVID-19 Salgınının Küresel Ticaret Üzerindeki Etkileri, Covid-19 Salgınının Ekonomi, Güvenlik, Demokrasi ve Temel Haklar”, Brexit, Tarım, Ticaret, Çevre Ve İklim, Sosyal Politikalar Üzerindeki Etkileri. İktisadi Kalkınma Vakfı, 125 s.

8. Ruhan C.K. (2020), “Koronavirüsün gıda endüstrisinin etkisi”, İstanbul, ABC, 321 s.

9. Selma Y.S. (2019), “Pandemi döneminde yaşanan ekonomik saldırılar”, İstanbul, Beta, 345 s.

10. Serdar E.R. (2019), “Koronavirüs pandemisinin gıda endüstrisinin üretim ve satış faaliyetleri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi”, İstanbul, KK yayınları, 235 s.

11. Tosunoğlu Ş., Kasal S. “Yeni koronavirüs salgını ve sağlıklı küresel ekonomi için politika uygulamaları: IMF’nin rolü”, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 2020, s. 35-49

İnternet resursları

1. <http://lge.ist/degerlendirme/covid-19un-ulastirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri/>

2. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid19%20Raporu-Final+.pdf>

3. <https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/0cc0f206bb0f0a74e8b6d615a78a9e97.pdf>

4. <https://kpmgvergi.com/blog/covid-19-ihracati-nasil-etkiledi/105>

5. <https://www.economy.gov.ru/file/1927a6506a8270ad6b64c9c1310db8df/194411020.pdf>

6. <https://www.nature.com/articles/s41562-021-01061-4>

7. <https://www.retail.ru/articles/logisticheskie-trendy-2020-2021-goda-vliyanie-pandemii-covid-19-na-perevozki/>

8. <https://www.stat.gov.az/source/millennium/>

9. <https://www.tbmag.co.uk/koronavirus-kuresel-ekonomiyi-tehdit-ediyor/>

10. www.4logist.com/impact-of-covid-19-epidemic-on-logistics-trends-and-transport-industries/

ƏLAVƏLƏR

Pandemiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirininin ölçülməsi (Anket)

Cinsiniz?

- Kişi
- Qadın

Koronavirusun yayılması bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatına zərər vuracaqmı və əgər belə düşünürsünüzə, nə dərəcədə?

- Çox təsir edəcək
- Müəyyən qədər təsir edəcək
- Zəif təsir edəcək
- Əmin deyiləm

Sizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının hansı sektorları, hansı biznes sahələri koronavirusun yayılmasından daha çox təsirlənir və ya təsirlənə bilər?

- İlaşə obyektləri
- Turizm
- Ticarət
- Xidmət sahələri
- Əyləncə obyektləri
- Güzəllik salonları
- Digər

Fikrinizcə, pandemiya sonrası biznesinizdə vəziyyət neçə müddətdə normallaşacaqdır?

- Bir neçə ay
- Bir ildən tez
- İki il və daha artıq müddətdə

Koronavirusun yayılması indiyə qədər şirkətinizin maliyyə göstəricilərinə təsir edibmi?

- Bəli
- Xeyr

- Qərarsızam

Koronavirusun yayılması ilə əlaqədar şirkətinizin dövlət dəstəyinə ehtiyacı varmı?

- Bəli
- Xeyr
- Qərarsızam

Dövlətin hansı dəstəyi şirkətinizə koronavirusun nəticələrinin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək?

- Vergilərin azaldılması
- Faizsiz kredit şərtləri
- Kommunal ödənişlərin azaldılması
- Əmin deyiləm

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: COVID-19 ilə əlaqədar ölkələrdə həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlərin ciddi təsiri.....	20
Cədvəl 2: Dərman Məhsullarının Dünya Xarici Ticarətində Dəyişikliklər (Milyon ABŞ dolları) (%) – 2020.....	51

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: Covid 19-un e-ticarət əməliyyatlarına təsiri.....	22
Diaqram 2: 2001-ci ildə fiziki baxımdan dünya mal ticarətinin dinamikası 2021 və onun inkişafı üçün qısamüddətli ssenarilər.....	33
Diaqram 3: Dünya mal ticarətinin həcmi 2000-2021.....	34
Diaqram 4: COVID-19 ilə əlaqədar görülən ticarət tədbirləri (pandemiyanın bütün inkişafı dövrü).....	37
Diaqram 5: COVID-19 ilə əlaqədar görülən ticarət tədbirləri (Hesabat Dövrü).....	37
Diaqram 6: COVID-19 ilə bağlı tədbirlər (ölkə üzrə).....	38
Diaqram 7: Covid-19-un Dünya Xarici Ticarətinə Təsiri (Milyard dollar).....	52

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Sorğuda iştirak edənlərin cinsiyyət fərqi.....	40
Şəkil 2: Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri ölçülməsi qrafiki.....	41
Şəkil 3: Koronavirusun təsir etdiyi sektorlar.....	41
Şəkil 4: Koronavirusun şirkətlərin maliyyə göstiricilərinə təsiri.....	42
Şəkil 5: Koronavirus səbəbilə şirkətə dövlət dəstəyinin ehtiyacının ölçülməsi.....	42
Şəkil 6: Koronavirusun nəticələrinin öhdəsindən gəlmək üçün dövlət dəstəyi.....	43